

Univerzita Karlova
Právnická fakulta
Katedra trestního práva

Diplomová práce

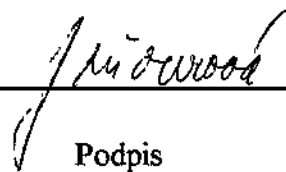
**KRIMINALISTICKÉ UČENÍ O OBĚTI TRESTNÉHO ČINU
(KRIMINALISTICKÁ VIKTIMOLOGIE)**

Vedoucí diplomové práce: prof. JUDr. Jan Musil, CSc.

Vypracovala: Veronika Jaňourová
Lom u Tachova 75
347 01 Tachov

Praha, září 2007

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracovala samostatně a že jsem vyznačila prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpala způsobem ve vědecké práci obvyklým.

Podpis

OBSAH

ČÁST I. – ÚVOD	5
ČÁST II. – ZÁKLADNÍ POJMY VIKTIMOLOGIE	6
2.1 Pojem viktimologie – její vznik a vývoj	6
2.2 Pojem oběť	7
2.3 Typologie obětí	8
2.4 Viktimnost	10
2.5 Viktimizace	12
2.5.1 Újma způsobená oběti	12
2.5.2 Reviktimizace	14
ČÁST III. – PŘEDMĚT KRIMINALISTICKÉ VIKTIMOLOGIE	16
3.1 Vztah oběť - pachatel	16
3.2 Podíl oběti na vzniku predeliktní situace	17
3.3 Průběh trestného činu	18
3.3.1 Chování oběti v průběhu trestného činu	18
3.3.2 Poskytování pomoci v situaci tísně	19
3.4 Reakce oběti na zločin	20
3.4.1 Podíl oběti na oznamování trestných činů	21
3.5 Role oběti při vyšetřování trestných činů	26
3.5.1 Podíl oběti na vzniku stop	29
3.5.2 Oběť v roli svědka	32
3.5.2.1 Výslech svědka – poškozeného	33
3.5.2.2 Zvláštnosti výslechu nezletilých osob	40
3.5.2.3 Účast poškozeného na zvláštních způsobech dokazování	43
ČÁST IV. – PRAKTICKÝ VÝZNAM VIKTIMOLOGIE	47
4.1 Význam viktimologie pro trestní právo	47
4.2 Význam viktimologie pro prevenci kriminality	49

ČÁST V. – ZÁVĚR	51
ČÁST VI. – PŘÍLOHOVÁ ČÁST	54
ČÁST VII. – SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	60

ČÁST I.

ÚVOD

Problematice ochrany práv obětí zločinu se ve světovém měřítku počala věnovat náležitá pozornost počátkem 80. let, přičemž u nás se první náznaky v tomto směru začaly objevovat fakticky až po pádu komunistického režimu. Vzrůstající zájem naší odborné a laické veřejnosti o problematiku ochrany práv obětí se projevil mimo jiné i vznikem různých zájmových sdružení. Jedním z nich, je Bílý kruh bezpečí, který je orientováno výhradně na pomoc obětem zločinu.

Jak vyplývá z policejních statistik, v postavení oběti zjevné kriminality se u nás každý rok ocitá statisíce občanů. Není tedy divu, že kriminalita je veřejností pokládána za společenský problém. Také s ohledem na tuto skutečnost jsem si jako téma své diplomové práce zvolila kriminalistickou viktimiologii (kriminalistické učení o oběti trestného činu). Pro náležité objasnění každého trestného činu je třeba důkladně poznat a zhodnotit všechny okolnosti činu, jeho příčiny, podmínky, průběh i následky. Významná úloha v této činnosti připadá oběti trestného činu, která se zpravidla zaslouží o oznámení činu, je důležitým pramenem důkazů a na její spolupráci do jisté míry závisí rychlost a kvalita celého vyšetřování. Studium osoby oběti má pro kriminalistiku značný význam při plnění jejích základních úkolů, při vypracování metod odhalování, vyšetřování a prevence trestných činů.

V úvodní části své práce se zaměřuji na vymezení pojmu kriminalistická viktimologie a na definování dalších základních pojmů. Jádrem práce je pak podrobná analýza jednotlivých složek předmětu kriminalistické viktimologie, tj. role oběti při vzniku predeliktivní situace, vztahu mezi obětí a pachatelem, podílu oběti na vzniku stop, podílu oběti na oznamování trestného činu a role oběti při vyšetřování.

Vzhledem ke skutečnosti, že každý občan je potencionální obětí trestného činu, mělo by být seznámení se s touto problematikou v zájmu každého z nás.

ČÁST II.

ZÁKLADNÍ POJMY VIKTIMOLOGIE

2.1 Pojem viktimologie – její vznik a vývoj

Viktimologie je relativně mladým oborem, který se konstituoval v padesátých letech 20. století. K jeho „objevitelům“ patří především jeuzalémský právník Benjamin Mendelsohn, americký psychiatr Frederic Wertham a německý kriminolog Hans von Hentig.

Viktimologické bádání se začíná rozvíjet teprve po druhé světové válce, a to jako reakce na následky, které byly způsobeny válečnými zločiny několika miliónům obětí. Dalším impulzem pro vznik viktimologie bylo poznání, že kriminologické myšlení se orientuje převážně na pachatele, na ochranu jeho práv, na možnosti jeho resocializace, zatímco osoba oběti se ocitá na vedlejší koleji.

Rozvoj viktimologie je dokumentován řadou prací, vztahujících se k tomuto tématu, stejně jako mezinárodními viktimologickými kongresy, které se v minulosti již několikrát konaly. První v roce 1973 v Izraeli.¹

Viktimologie (z latinského *victima* – oběť) jako nauka o oběti bývá většinou odborníků považována za součást kriminologie. Definovat ji můžeme jako vědní obor, který se zabývá osobností oběti trestného činu, rolí oběti v genezi trestného činu, rolí oběti v odhalování a stíhání trestného činu, způsoby, jak pomoci oběti po trestném činu a způsoby, jak se vyhnout poškození trestným činem.²

Vzhledem k tomu, že viktimologické poznatky mají nemalý význam pro proces odhalování a vyšetřování trestného činu, začala se osobou oběti zabývat také kriminalistika, v jejímž rámci se konstituoval relativně samostatný obor – **kriminalistická viktimologie**.³ Zajímá se o oběť jako zdroj informací o trestném činu nutných pro jeho odhalení a objasnění. Zkoumá oběť jako nositele stop, vztah oběti k pachateli, na jehož základě je možno dospět k usvědčení pachatele. Detailně se zabývá rolí oběti při oznamování trestného činu, výslechem svědků – poškozených, spolupráci s obětí při rekonstrukci trestného činu, při vyšetřovacím pokusu, při rekognici.

¹ Schwind, H.D. Kriminologie: eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen. 10. Aufl. Heidelberg: Kriminalistik-Verl., 2000, s. 366

² Zapletal, J. Kriminologie. Díl I. Obecná část. 3. upravené vydání. Praha: PA ČR, 2004, s. 72

³ Novotný, O., Zapletal, J. a kol. Kriminologie. 2. vydání Praha: ASPI, 2004, s. 141

Předmětem viktimologie⁴ je šest základních skupin jevů a zákonitostí vztahujících se k těmto jevům:

- osoba oběti (její biologické, psychické a sociální vlastnosti)
- vztahy mezi pachatelem a obětí
- proces viktimizace, zejména role oběti v něm
- role oběti v procesu odhalování, vyšetřování a soudního projednávání věci
- pomoc obětem, způsoby jejich odškodnění a rehabilitace
- ochrana občanů před viktimizací

Viktimologie není pouhou teoretickou disciplínou. Spíše naopak. Převažují v ní empirické výzkumy, snaží se zlepšit osud obětí trestných činů, zajistit jim účinnější pomoc a lepší postavení v trestním řízení. Jinými slovy – usiluje o praktickou aplikaci svých poznatků ve prospěch obětí.

Její význam tkví zejména v tom, že přenesla pozornost trestního práva, veřejnosti a nejrůznějších institucí na problematiku spojenou s pozicí obětí trestných činů ve společnosti.

2.2 Pojem oběti

Z pohledu viktimologie je v nejširším smyslu za oběť považován každý, kdo utrpěl škodlivý následek, ať už způsobený vnější či vnitřní událostí (válečný konflikt, přírodní katastrofa, dopravní nehoda, nemoc,...). Užší pojetí hovoří o fyzické nebo právnické osobě, které byla trestným činem způsobena škoda na majetku, těle, cti či jiných právech. Toto vymezení se nejvíce blíží procesnímu pojetí poškozeného v trestním řízení.⁵

Kriminalistika pojímá oběť úzce jako konkrétní fyzickou osobu, která utrpěla v souvislosti se spácháním trestného činu újmu na životě, zdraví, majetku, cti nebo jiných subjektivních právech. V kriminalistice nemá praktický význam zabývat se kolektivními oběťmi nebo oběťmi – právnickými osobami. Důsledkem tohoto užšího vymezení je, že se oběti v kriminalistickém slova smyslu vyskytují jen u některých

⁴ Gillernová, I., Boukalová, H. Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie. Praha: Karolinum, 2006, s. 135

⁵ § 43 odst. 1 trestního řádu

trestných činů.⁶ Stranou zájmu tedy stojí takové trestné činy, kde obětí je stát či jiná právnická osoba, jako jsou trestné činy proti republice nebo proti pořádku ve věcech veřejných.

Za oběť trestného činu je nutno pokládat i osobu, která se objektivně stala obětí trestného činu, ačkoliv sama se za oběť nepovažuje, nepocituje újmu. Její subjektivní pocity nejsou rozhodující.

Pojem oběti trestného činu byl do našeho právního řádu zakotven zákonem č. 209/1997 Sb., o poskytnutí pomoci obětem trestné činnosti, a o změně a doplnění některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů. Dle tohoto zákona je za oběť považována fyzická osoba, které v důsledku trestného činu vznikla újma na zdraví. Rovněž jí je osoba pozůstalá po oběti, která v důsledku trestného činu zemřela, za předpokladu, že osobě pozůstalé byla povinna poskytovat výživu.

Problematicke obětí se věnuje rovněž mezinárodní právo. Deklarace základních principů spravedlnosti pro oběti trestných činů a zneužití moci z roku 1985 definuje oběť asi nejpodrobněji – jako osobu, které byla způsobena individuálně nebo kolektivně škoda, včetně škody fyzické i psychické, citového strádání, majetkové škody nebo značné poškození jejich základních práv konáním nebo opomenutím, které je v rozporu s národními trestními zákony, včetně zákonů, které zakazují zneužití moci.

2.3 Typologie obětí

V tomto bodě bych ráda připomněla alespoň některé typologie obětí, s kterými se setkáváme v kriminologické literatuře, neboť neexistuje žádné klasifikační schéma, které by bylo všeobecně přijato. Pro sestavení klasifikačních typologií lze použít řadu kritérií. Nejstarší typologie pochází od *Hanse von Hentiga*, který zdůrazňoval spíše sociální znaky a rozlišil oběti do několika skupin (např. děti, ženy, senioři, příslušníci minorit, imigranti, psychicky narušené osoby, osoby ziskuchtivé, osamělé).

Také další zakladatel viktologie *Benjamin Mendelsohn* vytvořil klasifikační schéma obětí zločinu a jako kritérium zvolil stupeň „viny“ oběti. Na dolním konci stupnice byla „zcela nevinná oběť“ (malé dítě), zatímco na horním konci „oběť s větší mírou zavinění než pachatel“ (nesplnění zákonem stanovených podmínek nutné obrany).

⁶ Musil, J., Konrád, Z., Suchánek, J. Kriminologie, 2. vydání. Praha: C.H. Beck, 2004, s. 67

Kritérium „viny“ oběti si pro vypracování typologie zvolil také *Bruno Holyst* a rozlišuje:

1. oběti, které zavinily svou viktimizaci
 - individuálně (provokující oběť)
 - příslušností k určité rizikové skupině, kterou společnost hodnotí negativně (narkomani, prostitutky, anarchisté)
2. oběti, které nezavinily svou viktimizaci
 - individuálně (malé dítě)
 - příslušností k určité rizikové skupině, kterou společnost hodnotí pozitivně (policista, státní zástupce)⁷

Mezi nejznámější patří typologie viktimologa *E. A. Fattaha*, která rozlišuje pět základních typů obětí podle interakce „oběť – pachatel“ v době kolem spáchání trestného činu:

1. Zúčastňující se oběť

Interakce mezi pachatelem a obětí před trestným činem podstatně ovlivňuje motivaci pachatele. Tento typ oběti se často vyskytuje u násilných deliktů, kde se pachatel a oběť vzájemně znají.

2. Nezúčastňující se oběť

K interakci mezi pachatelem a obětí před činem nedochází, motivace kriminálního jednání nemá přímou „vztahovou“ vazbu na oběť.

3. Provokující oběť

Tento typ oběti je nositelem vysokého stupně viktimnosti, záměrně nebo nevědomky se vystavuje viktimogenní situaci.

4. Latentní oběť

Jedná se o oběť, která zůstává utajena před policií a justičními orgány, újma jí způsobená není veřejně známá. S tímto druhem obětí se setkáváme hlavně u fyzického, psychického a sexuálního násilí páchaného v rodinách.

5. Nepravá oběť

Osoba se ocitá v roli oběti zcela náhodou, omylem, záměnou s původním cílem útoku. Zařadit bychom mohli do této kategorie i osobu, která se subjektivně domnívá, že se stala obětí zločinu, aniž by tomu tak ve skutečnosti bylo.

⁷ Novotný, O., Zapletal, J. a kol. *Základy kriminologie*. Praha: Karolinum, 1996

Mezi další, nejpoužívanější typologie obětí patří typologie obětí podle zažitého trestného činu (oběti fyzického násilí, sexuálního násilí, domácího násilí, oběti s majetkovou újmou způsobenou vloupáním a oběti podvodů) a typologie obětí podle reakce na trestný čin (oběť aktivní, pasivní, s kontrolovanou nebo expresivní reakcí).⁸

2.4 Viktimnost

Pod pojmem viktimnost⁹ rozumíme souhrn předpokladů, určitou disponovanost jedince k tomu, aby se stal obětí trestného činu.

Z praktického hlediska je vhodné zkoumat viktimnost u jednotlivých druhů trestných činů zvlášť, např. u loupeží, vražd, u znásilnění.

Obětí trestného činu se může stát kdokoliv z nás. Každý člověk je určitým způsobem viktimní. I opatrní a zodpovědní lidé se přes svůj nerizikový životní styl mohou stát obětí kriminality. Ovšem jak dokazují empirické výzkumy, pravděpodobnost stát se obětí je u některých skupin obyvatelstva vyšší. Existuje jistá spojitost mezi vlastnostmi, které charakterizují určitou skupinu obětí a viktimností.

Podíl obětí připadajících ve sledovaném časovém období na určitý počet obyvatel (např. na 1000 nebo 100 000) žijících na vymezeném území (např. v České republice, v New Yorku) vyjadřuje tzv. **index viktimizace**. Zpravidla se indexy viktimizace sledují v ročních či pětiletých intervalech, a to jak ve vztahu k veškeré registrované kriminalitě, tak ve vztahu ke konkrétním druhům trestných činů. Ve sledovaném období se ale může jedna a tatáž osoba stát opakovaně obětí trestného činu, což většinou statistika neviduje, a proto je nutno získané údaje vyhodnocovat obezřetně.¹⁰

Rozlišujeme dvě metody zkoumání viktimnosti, a to **statický přístup**, jehož cílem je najít závislost mezi viktimností a psychologickými, biologickými, sociálními a demografickými vlastnostmi obětí a **dynamický přístup**, který se zaměřuje na proces tzv. viktimizace (viz dále).

⁸ Čírtková, L. Forenzní psychologie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004, s. 114-115

⁹ Zapletal, J. Kriminologie. Díl I. Obecná část. 3. upravené vydání. Praha: PA ČR, 2004, s. 73-74

¹⁰ Kuchta, J., Válková, H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky. I. vydání. Praha: C. H. Beck, 2005, s. 159

Výzkumy prokázaly, že některé druhy zaměstnání jsou spjaty s vyšším rizikem stát se obětí trestného činu, např. taxikáři, poštovní doručovatelky, obsluha čerpacích stanic, prodavači, policisté, hlídači, pracovníci bank za přepážkou atd.

Stejně tak některé psychické vlastnosti oběti mohou být v příčinné souvislosti s viktimitou, zejména lehkovážné, dobrodružné a neopatrné jednání (autostop), agresivní projevy slovní i fyzické (rodinný tyran).

Terčem kriminálních útoků se častěji stávají osoby s netradičním, patologickým způsobem chování, který se odlišuje od společenské normy. Na mysli mám především narkomany, alkoholiky, jedince s odlišnou sexuální orientací, osoby s mentální retardací.

K obzvláště zranitelným skupinám náleží příslušníci menšin. Oběťmi se stávají přistěhovalci, cizinci, příslušníci odlišné rasy nebo náboženské skupiny.

Vyšší míru ohrožení lze zaznamenat také u žen, dětí a starších lidí, a to z důvodu jejich bezbrannosti a důvěřivosti. Tyto skupiny osob bývají pro pachatele snadnou kořistí. Staří lidé jsou nápadní svou omezenou pohyblivostí, žijí stereotypním způsobem života a pro pachatele nebývá obtížné vysledovat v jejich chování jisté pravidelnosti (v určitou dobu chodí vyzvedávat peníze do banky či na poštu, v určitém čase chodí nakupovat).¹¹ Staré ženy si jako terč svých útoků zvolil také jeden z našich doživotně odsouzených pachatelů Miloslav Sláma. Podle svých slov si staré paní vybíral z důvodu jejich neopatrnosti a důvěřivosti. Od řady jiných pachatelů se lišil slušným, sympatickým a důvěryhodným vystupováním. Jeho násilné chování vůči napadeným ženám nemělo sexuální podtext, šlo zcela o finanční motiv. Pokud dostal peníze své oběti neublížil. Jakmile se ale oběť bránila nebo tvrdila, že žádné peníze nemá, zvyšoval fyzické násilí. Počet jeho trestných činů byl velmi vysoký. V letech 2002 – 2003 se v Plzni a hlavně v Praze dopustil několika desítek loupežných přepadení a také tří loupežných vražd, za což byl odsouzen na doživotí vzhledem k nízké pravděpodobnosti resocializace.¹²

Statický přístup ke zkoumání viktimity, který poznává vlastnosti obětí, je třeba doplnit o přístup dynamický, který se zabývá chováním osoby předtím, než se stala

¹¹ Kaiser, G. Kriminologie. I. vydání. Praha: C.H. Beck, 1994, s. 228-230

¹² Šulc, V. Babičkář. Kriminologický sborník. 2006, č.3, s. 61-63

oběti trestného činu, vztahem mezi obětí a pachatelem a vztahem oběti k vnějšímu prostředí, neboť jen tak lze objasnit proces viktimogeneze.

2.5 Viktimizace

Viktimizací se míní proces přeměny potenciální oběti v oběť skutečnou.¹³ Tento proces trvá delší dobu, začíná již před spácháním trestného činu a pokračuje v jeho průběhu. Dominantní úlohu v něm hraje pachatel. Viktimologie se ale zaměřuje na to, jakou roli v kriminogenezi sehrává oběť, na vztah mezi obětí a pachatelem, na chování oběti, na otázku zavinění oběti (viz dále).

Jiní autoři definují viktimizaci jako proces poškozování a způsobování újmy, v němž se z jedince stává oběť konkrétního trestného činu.¹⁴ Viktimizace začíná vlastním útokem na oběť. Újma způsobená tímto útokem bývá úvodním dějem, na který mohou navazovat další traumatizující události. Hovoříme o jednotlivých fázích viktimizace - viktimizace primární, sekundární a terciární.

2.5.1 Újma způsobená oběti

Jak již bylo naznačeno výše, proces viktimizace má svoji dynamiku. První fází je **primární viktimizace**, kterou se rozumí újma způsobená pachatelem jako bezprostřední, přímý následek trestněprávního jednání. Tato újma může mít charakter a) fyziké újmy (od méně závažného poškození zdraví až po usmrcení), b) finanční újmy (škoda na majetku, ušlý zisk, náklady spojené s léčením), c) emocionální újmy (nespavost, noční můry, napětí, labilita, strach z opakování viktimizace, potíže s koncentrací, snížená pracovní výkonnost, absence pocitu bezpečí apod.)

Sekundární újma vzniká v procesu **sekundární viktimizace**. Jde o újmu způsobenou v návaznosti na již spáchaný trestný čin, která může pramenit a) z jednání samotného pachatele (vyhrožuje oběti, aby neoznamovala trestný čin, čímž jí působí další psychické trauma), b) z nevhodného postupu orgánů činných v trestním řízení (nesprávná komunikace, necitlivý přístup), c) z neadekvátní reakce nejbližšího sociálního okolí (vyhýbání se kontaktu s obětí, vyhýbání se hovoru o prožitém

¹³ Novotný, O., Zapletal, J. a kol. Kriminologie. 2. vydání. Praha: ASPI, 2004, s. 142

¹⁴ Čírtková, L. Forenzní psychologie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004, s. 116

traumatu, svalování viny na oběť). Sekundární rány mají výlučně psychologický charakter a jejich následky bývají pro psychiku oběti mnohdy více zdrucující než rány primární. Oběti trpí pocitem ztráty lidské důstojnosti, ponižení, pocitem izolace. Tento jev může být zmírněn některými prostředky, které dává k dispozici právní řád (vzetí obviněného do vazby, institut utajeného svědka, vyloučení veřejnosti z projednávání věci při hlavním líčení). Rozdíl mezi primární a sekundární viktimizací spočívá v tom, že primární viktimizaci v podstatě předejít nelze, je plně pod kontrolou pachatele, zatímco sekundární viktimizaci lze předejít vhodnou komunikací s obětí a respektováním jejích potřeb (potřeba informací, bezpečí, důvěry).

Pro úplnost je nutné se zmínit též o **terciární viktimizaci**, tedy o stavu, kdy oběť není schopna se vyrovnat s prožitou událostí, ačkoliv objektivně již k nápravě došlo, není schopna se plně navrátit do osobního a pracovního života, dochází k trvalé změně způsobu života. Nezanedbatelnou roli v tomto procesu hraje osobnostní založení oběti.¹⁵

Svou dynamiku má také proces prožívání újmy. Rozlišujeme tři etapy vyrovnávání se s krizí – fázi šoku, fázi hojení a fázi zhojení. **Fáze šoku** neboli nárazu nastává bezprostředně po trestném činu. Nejprve dochází ke „ztlumutí úleku“, které je vystřídáno zmateným jednáním, neschopností se srozumitelně vyjádřit a racionálně uvažovat. Výjimečné nejsou také poruchy fungování paměti, zejména procesu vybavování. V této fázi se vyskytují dva hlavní vzorce chování – expresivní (vzteky, zoufalství, strach) nebo kontrolované chování (chybí vnější výraz, oběť působí chladně, strnule). Fáze šoku může trvat několik hodin i několik dnů. V průběhu **fáze hojení** (předběžné adaptace) se oběť začíná s traumatickou událostí postupně vyrovnávat. Střídají se dvě polohy chování. První poloha je charakteristická tím, že jedinec o prožitém traumatu hovoří, trpí pocity zloby, strachu i pocity viny. Při druhé poloze se oběť stahuje do sebe a odmítá o události mluvit. Tato fáze může trvat poměrně dlouho. V průběhu **fáze zhojení** (konečné adaptace) se jedinec postižený trestným činem vrací zpět do osobního a pracovního života. Ovšem neznamená to, že by na trestný čin zapomněl. Prožité trauma zůstává napořád součástí jeho osobnosti.

Praxe v poslední době ukazuje, že jedinci, kteří mají alespoň základní znalosti o potížích, které se mohou vyskytnout v souvislosti s prožitým traumatem, se mnohem lépe vyrovnávají s následky trestného činu, a to buď svépomocí nebo včasným

¹⁵ Čírtková, L. Forenzní psychologie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004. s. 116-118

vyhledáním odborné pomoci. Nepoučené oběti častěji trápí nespavost, pocity strachu a tyto potíže obvykle skrývají před svým okolím.¹⁶

Na závěr je třeba poznamenat, že v případech zvlášť závažných trestných činů se může u oběti rozvinout posttraumatická stresová porucha. Jedná se o různé poruchy chování a prožívání včetně fyziologických reakcí (deprese, výkyvy nálad, poruchy koncentrace, noční můry, poruchy spánku, potivost, nevolnost, apod.). Podstatný vliv na její vznik má dění, které se odehrává po trestném činu. Jejím vzniku lze proto předejít včasnou odbornou psychologickou pomocí a správnou reakcí nejbližšího sociálního okolí.¹⁷

2.5.2 Reviktimizace

Reviktimizací neboli opakovanou viktimizací rozumíme skutečnost, kdy se konkrétní člověk stane opětovně obětí trestného činu, ať už se jedná o stejnou či odlišnou skutkovou podstatu deliktu. Mnohočetná oběť dnes není žádným výjimečným jevem. Platí, že k reviktimizaci dochází v průběhu poměrně krátkého časového období. Setkat se s ní můžeme hlavně u krádeží, loupeží, domácího násilí, sexuálních deliktů.

To, že se člověk opakovaně stane obětí trestného činu můžeme vysvětlit jako souhru náhod nebo tím, že disponuje určitými osobnostními rysy, které přitahují pozornost pachatele takovým způsobem, že si ho opakovaně zvolí jako cíl svého útoku. V literatuře se hovoří o tzv. predestinované oběti. Důvodem opakované viktimizace může být i skutečnost, že prvotní viktimizace oběť natolik změní, že se stává náchylnější k dalšímu útoku.

Pravděpodobnost, že se jedinec stane obětí kriminálního útoku, stoupá s každou další viktimizací. Zároveň s každou další viktimizací klesá důvěra v policejní složky, klesá ochota oznámit trestný čin a roste riziko vzniku psychických potíží. Mnohočetné oběti tvoří největší skupinu v rámci kategorie latentních obětí.

Oběť, která po prvotní viktimizaci, vysílá do svého okolí signály své bezmocnosti, slabosti, neopatrnosti a zranitelnosti, se vystavuje zvýšené možnosti

¹⁶ Čírková, L., Vitoušová, P. a kol. *Pomoc obětem (a svědkům) trestných činů*. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 25

¹⁷ Blíže viz Čírková, L. *Forezní psychologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004, s. 130-135

reviktimizace. Pachatelé si totiž vybírají oběť, kterou dokáží lehce překonat, která působí důvěřivě, bezbranně, zranitelně a pasivně. Příkladem může být případ mladé dívky, která se při cestě domů stala obětí loupežného přepadení a jen díky šťastné náhodě unikla smrtelnému zranění. O tři měsíce později byla opět nedaleko svého domova znásilněna.

Za zmínku stojí i skutečnost, že silné traumatické zážitky vyvolané kriminálním deliktem mohou ovlivnit budoucí sociální chování oběti. Na jedné straně mohou odstartovat její kriminální kariéru (v dětství sexuálně zneužívání chlapci se v dospělosti mnohdy sami stávají kriminálními jedinci), na straně druhé mohou vést ke „kariéře“ oběti, založené na pocitu vlastní slabosti, na neschopnosti radovat se ze života a spojené s vyšší mírou reviktimizace. Aby se předešlo těmto negativním důsledkům opětovné viktimizace, je třeba obětem poskytnout odbornou péči.¹⁸ Jaký negativní dopad na psychiku oběti může mít dlouhodobé sexuální zneužívání v dětství dokumentuje případ uvedený v příloze č. 1.

¹⁸ Čírtková, L. Forezní psychologie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004, s. 136-139

ČÁST III.

PŘEDMĚT KRIMINALISTICKÉ VIKTIMOLOGIE

3.1 Vztah oběť – pachatel

Vztah mezi obětí a pachatelem je faktor, který se odráží zejména v genezi trestného činu, a proto je významný zvláště pro kriminologii. Následně ale ovlivňuje i odhalování a vyšetřování trestného činu a je tedy rovněž předmětem zájmu kriminalistiky. Spojitost mezi obětí a pachatelem se též promítá do ochoty oběti oznámit delikt a vypovídat, spolupracovat s orgány činnými v trestním řízení a do věrohodnosti její svědecké výpovědi. Tento vztah bývá základem pro vypracování vyšetřovacích verzí o samotném pachateli.¹⁹

Vztahy mezi obětí a pachatelem mají většinou subjektivní charakter. Relevantní jsou též vztahy objektivní, nezávislé na oběti a pachateli (např. pracují na stejném pracovišti, bydlí ve stejné městské čtvrti). Význam tohoto aspektu tkví v tom, že může ulehčit setkání oběti a pachatele. Subjektivní vztahy (manželské, milenecké, rodinné, pracovní, sousedské aj.) mohou mít jak jednostrannou, tak častěji dvoustrannou podobu. Mezi oběma stranami vztahu může existovat láska, přátelství, sympatie, obdiv nebo naopak nenávisť, nesnášenlivost, žárlivost.

U jednotlivých druhů trestných činů má vztah „oběť – pachatel“ různou relevanci. U majetkových deliktů je jeho význam menší, zatímco u mravnostní a násilné kriminality má nezanedbatelný význam. Výzkumy prokázaly, že obzvláště u vražd bývá vztah mezi obětí a pachatelem velmi blízký. Těsné spojení bývá také u loupeží, ať už se jedná o krátkodobou, nahodilou nebo dlouhodobou známost (přibližně 60% případů).

Existence vztahu oběti a pachatele je typická i pro sexuální zneužívání a znásilnění. Z výzkumů plyne, že pouze asi v 30% případů byl oběti sexuálního zneužívání pachatel neznámý. U znásilnění byla zjištěna existence blízkého vztahu mezi obětí a pachatelem asi v 31% případů.

Znalost osobních a majetkových poměrů oběti, jejích návyků a reakcí může pachateli spáchání deliktu usnadnit zejména tím, že má možnost si předem rozmyslet

¹⁹ Musil, J., Konrád, Z., Suchánek, J. Kriminalistika. 2. vydání. Praha: C.H. Beck, 2004. s. 68-69

taktiku útoku na oběť nebo její majetek (např. při vloupání ví, kdy oběť není doma, kam ukládá cennosti). Na druhé straně může být vztah s obětí pro pachatele nevýhodný v tom směru, že oběť, pokud pachatele zná, ho může identifikovat. Pachatel pak z obavy před svým odhalením může použít krajní prostředky k umlčení oběti.²⁰

3.2 Podíl oběti na vzniku predeliktivní situace

Zájem kriminalistiky o roli oběti při vzniku predeliktivní situace vyplývá ze skutečnosti, že chování oběti při zrodu trestného činu ovlivní i její následné chování v průběhu vyšetřování.²¹

Jako ojedinělé lze označit případy, kdy oběť vůbec nezasáhne do procesu viktimizace a nepodílí se na vzniku kriminogenní situace. Ve většině případů ovlivní oběť svým chováním před činem iniciaci činu. Může vzbudit v pachateli úmysl spáchat trestný čin nebo utvrdit pachatele v jeho odhodlání dopustit se deliktu. Zejména provokativní jednání ze strany oběti bývá spouštěcím mechanismem u násilných a sexuálních deliktů. Jako provokaci může pachatel vnímat výsměch, nadávky, urážky, vyzývavé jednání. Provokace může být i dlouhodobá a příkoří jí vyvolané se pak hromadí a po určitém čase může vyústit až k závažnému deliktu. Typickým příkladem je rodinný tyran, jehož fyzické a psychické násilí snáší členové rodiny do doby než jej zavraždí. Nejinak tomu bylo v případě, který se odehrál před několika lety na Liberecku. Mladá žena na mateřské dovolené s dvouletou dcerou, dlouhodobě fyzicky a hlavně psychicky týraná svým manželem alkoholikem, se dostala v jednu chvíli do situace, že prakticky bezhlavě zaútočila nožem na opilého manžela a jednou ranou mu probodla srdce.²²

K vzniku kriminálního činu často vede neopatrné, lehkomyšlné jednání oběti, podceňování nebezpečí, chybné odhadnutí pachatele nebo uvedení se do stavu, ve kterém se lze jen těžko bránit. Jako příklad lze uvést cestování autostopem, zkracování si cesty neosvětlenými a málo frekventovanými uličkami, vyhledávání viktimogenních lokalit, opojení alkoholem či jinými návykovými látkami, nezabezpečení majetku proti odcizení, vpuštění neznámých osob k sobě do domu.

²⁰ Novotný, O., Zapletal, J. Kriminologie. 2. vydání. Praha: ASPI, 2004, s. 145-146

²¹ Musil, J., Konrád, Z., Suchánek, J. Kriminalistika. 2. vydání. Praha: C.H. Beck, 2004, s. 68

²² Kriminalistický sborník – speciál. 2006, č. 2, s. 7

V oblasti organizovaného zločinu je obvyklé, že deliktu předchází vlastní protiprávní činnost oběti, kvůli které se snadno stane terčem vydírání a hrozí jí uveřejnění jejího nelegálního jednání.²³

V souvislosti s chováním oběti před činem se lze ve viktimologické literatuře setkat s pojmem „vina oběti“.²⁴ Tento termín bere v úvahu aktivní příspěvek oběti ke spáchanému zločinu. Vyjadřuje jakousi spoluodpovědnost oběti za to, že byla poškozena trestným činem. „Vina oběti“ může být významným aspektem při stanovení výměry trestu. Jako polehčující okolnost lze uznat, jestliže útok byl zahájen obětí a při jeho odvracení pachatel překročil meze nutné obrany.²⁵ Nutno podotknout, že pojem „vina oběti“ nemá nic společného se zaviněním ve smyslu trestního práva, které se vždy vztahuje k pachateli.

Ukazuje se, že poměrně často, a to hlavně u násilných a sexuálních deliktů, dochází k situaci, kdy pachatel usiluje o přesunutí zodpovědnosti za čin na oběť. Jde o neutralizační techniku, v rámci které se pachatel vyrovnává s vlastní vinou. Nutno připomenout, že nespravedlivé svalování viny na oběť stejně jako agresivní vedení obhajoby zaměřené na neobjektivní vykreslení podílu oběti na genezi trestného činu, může být zdrojem sekundární viktimizace.

Domnívám se, že ať už je míra „zavinění oběti“ větší či menší, nic to nemění na skutečnosti, že se pachatel dopustil činu nebezpečného pro společnost a měl by za něj nést trestněprávní odpovědnost.

3.3 Průběh trestného činu

3.3.1 Chování oběti v průběhu trestného činu

Způsob reakce oběti v průběhu útoku můžeme rozdělit do tří skupin:²⁶

- a) oběť reagující agresivně – bez ohledu na rizika se přímo staví proti agresorovi
- b) oběť reagující pasivně – v nastalé situaci je zcela ochromena, není s to racionálně uvažovat, projevit odpor, bez námitek plní požadavky pachatele
- c) oběť reagující racionálně – dokáže správně vyhodnotit situaci, odhadnout pachatele, pokusit se o útěk.

²³ Zapletal, J. Kriminologie. Díl I. Obecná část. 3. upravené vydání. Praha: PA ČR, 2004, s. 76

²⁴ Novotný, O., Zapletal, J. a kol. Základy kriminologie. Praha: Karolinum, 1996

²⁵ § 33 písm. f trestního zákona

²⁶ Čírtková, L. Forenzní psychologie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004, s. 127-128

Jak vyplývá ze statistických dat, vyrovnání se s následky trestného činu je obtížnější u obětí, které při činu reagovali pasivně. Tento fakt zřejmě souvisí s tím, že si oběť vyčítá, že nebyla v dané situaci schopna cokoli podniknout na svou obranu.

Podle údajů několika provedených studií se víc než tři čtvrtiny obětí snažily nějakým způsobem útočnickovi bránit – od slovního přesvědčování až po užití zbraně. Oběti nejčastěji volily nenásilný způsob obrany (útěk) a spíše se bránily, pokud agresora znaly.²⁷

3.3.2 Poskytování pomoci v situaci tísně

Poskytnutí pomoci člověku, který se nachází v tísní, je morální povinností, která je navíc zakotvena zákonem.²⁸ Přesto se nezdá, že se setkáváme s případy, kdy ohroženému jedinci není ze strany kolemjdoucích a náhodně přítomných osob pomoc poskytnuta. Tato skutečnost pochopitelně nejvíce nahrává pachatelům.

Problém chování lidí v situacích, ve kterých se stávají svědky kriminálního deliktu, nehody či neštěstí, se stal předmětem výzkumu řady psychologů. Výsledkem je tzv. „bystander efekt“. Bylo prokázáno, že čím vyšší počet přítomných na místě činu, tím nižší pravděpodobnost poskytnutí pomoci. Tento jev lze vysvětlit jako přesunování odpovědnosti na ostatní přihlížející. Proč bych měl zasáhnout zrovna já, když jsou přítomny další osoby. Záleží také na charakteru vztahů mezi přihlížejícími. Pomoc poskytne spíše skupina přátel nežli náhodní kolemjdoucí. Jako ukázka může posloužit případ znásilnění, který se odehrál v odpoledních hodinách v centru Brna. Šestnáctiletá studentka čekala na autobusovém nádraží na spoj. Na lavičku si k ní přisedl neznámý mladík. Když ji začal obtěžovat, zvedla se a odcházela. Mladík ji dohnal a zatáhl do křoví. Dívka se bránila, volala o pomoc, ale nikdo z občanů nezasáhl. Násilník čin dokončil, navíc dívku okradl o koženou bundu a zlatý prsten a před lidmi ji vyhrožoval pro případ, že by věc oznámila policii. Ačkoliv trestný čin proběhl v rušném prostředí a za denního světla, přesto nikdo z přístojících ani neuvědomil policii.²⁹

²⁷ Gillernová, I., Boukalová, H. Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie. Praha: Karolinum, 2006, s. 149-150

²⁸ § 167 trestního zákona o nepřekážení trestného činu

§ 207 trestního zákona o neposkytnutí pomoci

²⁹ Čírtková, L. Policejní psychologie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006, s. 228

Faktory, které ovlivňují rozhodování člověka, zda jinému pomoc poskytne, můžeme rozčlenit na faktory situační a osobnostní. Mezi situační faktory řadíme např. čas a místo události. Dojde-li k incidentu v nočních hodinách či na místě, které přihlízející dostatečně nezná, pak klesá ochota pomoci. Pravděpodobnost poskytnutí pomoci klesá též v situacích, kdy není oběť viditelná a je pouze slyšet. V případě existence skutečného vztahu mezi ohroženým a potencionálním zachráncem (soused, přítel, známý) vzrůstá ochota pomoci. Dále má nezanedbatelný vliv na jednání přihlízejícího nebezpečnost zákroku. Z hlediska osobnostních faktorů je významná schopnost empatie. Jedinec, jež je schopen se vcítit do situace oběti, spíše přispěchá na pomoc, než ten, kdo touto vlastností nedisponuje. Nemalou roli hraje i momentální nálada. Frustrovaný jedinec častěji zaujímá úlohu pasivního přihlízejícího. Připravenost pomoci souvisí rovněž se svědomím jedince, s odhadem vlastních schopností a dovedností.³⁰

Lhostejnost přihlízejících osob na místě činu může mít za následek i to, že se napadený bude s následky trestného činu vyrovnávat mnohem obtížněji.

3.4 Reakce oběti na zločin

Reakce oběti na trestný čin může být velmi rozmanitá a závi si na řadě faktorů jako je závažnost deliktu, věk, pohlaví, momentální životní situace, důvěra v policii. Po trestném činu se může objevit pocit viny za to, co se stalo, pocit opuštěnosti, neschopnost koncentrace a jasného myšlení, ztráta sebedůvěry, potřeba být sám, pocit nejistoty, podezřívavost, zvýšená potřeba péče a ohledů apod. Každý člověk je ovšem jedinečný, má svoji vlastní psychiku a každý z nás na zločin reaguje podle své současné i předchozí životní situace.³¹

Jednou z možných reakcí na trestný čin je svépomoc a sebeobrana³², a to zvláště v situacích, kdy oběť není spokojena s činností státních orgánů, které jí mají zajišťovat ochranu. Prostřednictvím vlastních aktivit se oběť snaží zabezpečit své ohrožené nebo poškozené zájmy. Mezi svépomocná opatření patří uzavírání privátních pojištění, instalace poplašných a jiných obranných zařízení (mříže, rolety), vyhledávání center

³⁰ Čírtková, L. Forenzní psychologie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004, s. 141-148

³¹ Lagerbäck, B. Oběti zločinu a jejich reakce. Praha: Bílý kruh bezpečí, 1995

³² Kaiser, G. Kriminologie. 1. vydání. Praha: C.H. Beck, 1994, s. 235-237

ochrany žen a dětí, ponechání rozsvícených světel aj. V zahraničí se lze setkat s vytvářením sousedských hlídek a občanských domobran.

Správnou a společensky žádoucí reakcí na trestný čin by mělo být podání trestního oznámení.

3.4.1 Role oběti při oznamování trestných činů

Aktivita oběti při oznamování trestného činu je významná z mnoha hledisek. Ze statistik vyplývá, že nejčastějším způsobem, jak se policie dozví o trestném činu, je podání trestního oznámení občanem. Kriminalita, o které se dozví vyšetřovací orgány jiným způsobem, představuje jen malou část. Objem registrované kriminality je tedy závislý na ochotě poškozených oznamovat trestné činy. Je známou skutečností, že řada trestných činů buď není policií odhalena, nebo není oznámena občany. Jedná se o skrytou (latentní) kriminalitu. Čím větší je kvantitativní rozdíl mezi oznámenou a neoznámenou kriminalitou, tím menší počet oznámených deliktů představuje objem skutečně spáchané trestné činnosti.³³

Důležitým hlediskem, které zvyšuje šance na dopadení pachatele, je včasnost oznámení, neboť pro zajištění kvalitních stop je rozhodující rychlost prvního zásahu policie. Faktem ale zůstává, že nejtýpější reakcí na trestný čin je pasivita a nečinnost. Důvody mohou být různorodé a závisí na mnoha faktorech jako např. na věku, sociální vrstvě a druhu deliktu. Do role oběti se dostávají častěji mladší osoby, ovšem k podávání oznámení mají větší distanci než starší lidé. Je nezbytné rovněž zdůraznit, že předpokladem pro oznámení trestného činu je, aby si oběť uvědomila, že došlo ke spáchání deliktu.

Jedním z nejpodstatnějších faktorů, který ovlivňuje ochotu oznámit trestný čin, je druh spáchaného deliktu. Ukazuje se, že čím závažnější trestný čin je, tím menší je rozsah latentní kriminality. Důkazem tohoto tvrzení může být nízká míra latence u vražd. Při rozhodování, zda trestný čin oznámit či nikoliv, občan ve většině případů zvažuje závažnost činu, utrpěnou škodu i to, zda je pojištěn. Mezi nejčastější důvody nepodání oznámení ohledně spáchaného deliktu patří nepatrná škoda, nedůvěra ve schopnost policie případ rychle a efektivně vyřešit, špatná zkušenost s policií z dřívější

³³ Válková, J. Výzkum obětí trestného činu v České Republice. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1997, s. 4

doby, celkově negativní postoj k orgánům činným v trestním řízení, časová ztráta spojená s úkony v trestním řízení, nepříjemnosti spjaté se zveřejněním případu v médiích, strach z pomsty pachatele nebo osob jemu blízkých, obava, že v průběhu vyšetřování vyjdou najevo kompromitující skutečnosti ze soukromého života oběti, z jejího chování před činem a v neposlední řadě též vztah mezi obětí a pachatelem a snaha krýt pachatele.

Nejen motivy nepodání oznámení, nýbrž i důvody pro oznámeních trestných činů jsou velmi rozmanité. Pohnutky oběti k podání trestního oznámení jsou zejména ekonomické a preventivní povahy. Čistá touha po potrestání pachatele stojí v pozadí. V případě majetkových deliktů převládají důvody „materiální“ povahy, kdy oběti chtějí, aby policie našla jejich majetek nebo je hlásí kvůli pojištění. Další důvody spočívají v tom, že oběť potřebuje emocionální a psychologickou pomoc. U sexuálních a násilných incidentů převažují represivní, etické a preventivní důvody - snaha zabránit opakování případu. Významným činitelem v okamžiku rozhodování se, zda trestný čin oznámit či nikoliv, je míra pocitu sounáležitosti jedince se společenstvím (pocit morální povinnosti incident oznámit).³⁴

Výjimečná nebývá situace, kdy dochází k podání trestního oznámení s určitým prodlením. Obvykle má oběť potřebu svěřit se s prožitou událostí svým nejbližším, ke kterým má důvěru. Mnohdy teprve tyto osoby utvrdí oběť v rozhodnutí delikt oznámit nebo tak učiní samy (zejména u sexuálních trestných činů z důvodu studu oběti). V současné době se také oběti stále více obracejí na nejrůznější poradenské služby jako jsou telefonické linky důvěry, Bílý kruh bezpečí, psychologické poradny apod. Nerozhodné oběti očekávají, že jim bude prostřednictvím těchto služeb poskytnuta rada, jak se správně po trestném činu zachovat. Samotná skutečnost opožděného oznámení nemůže vést ke vzniku nedůvěry ze strany vyšetřovacích orgánů. Nicméně je nutno takové oznámení důkladně prověřit a ozřejmit důvody, které vedly k pozdnímu oznámení.

Setkat se lze i s případy, kdy po zahájení šetření nebo i v průběhu trestního stíhání bere své oznámení zpět a mění svou výpověď ve prospěch obviněného. Zpětvzetí oznámení ovšem nezabavuje orgány činné v trestním řízení povinnosti pokračovat v řízení a vyhledávat důkazy vedoucí ke zjištění materiální pravdy. Tento

³⁴ Válková, J. Výzkum obětí trestného činu v České Republice. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1997, s. 4. 39 - 42

postup vyplývá ze zásady oficiality, která je výslovně vyjádřena v ustanovení § 4 odst. 2 trestního řádu. Výjimku ze zásady oficiality připouští platné právo v tom směru, že zahájit trestní stíhání pro trestné činy uvedené v § 163 trestního řádu a v již zahájeném trestním stíhání těchto trestných činů je možno pokračovat pouze se souhlasem poškozeného, pokud je pachatel vůči poškozenému v takovém vztahu, že by poškozený jako svědek mohl uplatnit právo na odepření výpovědi (§ 100 odst. 2 trestního řádu).

Právu poškozeného podat oznámení o skutečnostech na svědčujících tomu, že byl spáchán trestný čin, odpovídá povinnost státního zástupce a policejního orgánu takové oznámení přijímat. Současně je těmto subjektům stanovena povinnost přiměřeným způsobem oznamovatele poučit (§ 158 odst. 2 trestního řádu). Trestní oznámení lze podat na kterémkoliv policejním oddělení či státním zastupitelství, oznamovatel tedy nemusí zkoumat, který orgán činný v trestním řízení je v dané věci místně příslušný. Pokud si oznamovatel přeje být v zákonné jednoměsíční lhůtě vyrozuměn o opatřeních učiněných orgány činnými v trestním řízení na základě jeho trestního oznámení, musí o to výslovně požádat. Neučiní-li tak, nejsou orgány činné v trestním řízení povinny podávat mu jakékoliv informace.

Dochází-li k oznámení bezprostředně po spáchání trestného činu, může poškozený prožívat psychický šok, být ve špatném zdravotním stavu nebo mít obavy o svou bezpečnost. Proto je nutné, aby policejní orgán přijímající oznámení vystupoval citlivě, lidsky, aby poškozeného uklidnil a v případě potřeby mu zajistil lékařskou péči. Obzvláště ohleduplně je třeba postupovat v případech sexuálních trestných činů a dětských obětí. Každopádně by se měl policejní orgán při jednání s obětí vyhnout projevům nedůvěry, podezírání oběti z toho, že si vše vymyslela nebo že svou viktimizaci zavinila. Následně by měla být oběť seznámena s dalším postupem ve vyšetřování. Takové vysvětlení může mít pozitivní vliv na ochotu oběti spolupracovat s orgány činnými v trestním řízení.

Již v okamžiku podávání oznámení hrozí nebezpečí sekundární viktimizace. Jejím zdrojem může být např. neochota přijmout oznámení. Zejména u méně závažných majetkových trestných činů se lze poměrně často s tímto jevem setkat. Příčinou takového odmítavého postoje policie bývá obava, že se nepodaří pachatele odhalit. Psychické trauma může být rovněž oběti způsobeno projevovanou nedůvěrou ze strany policejního orgánu, vyřčenými pochybnostmi o pravdivosti jejího oznámení. Navíc zde existuje hrozba nařčení z trestného činu křivého obvinění nebo křivé výpovědi. V praxi

sice není křivé oznámení vzácností, zvláště u některých deliktů (pojišťovací podvody), přesto nelze domněnku o inscenaci zveřejnit před obětí nebo dokonce v médiích dříve, než bude dán vysoký stupeň podezření. Sekundární viktimizace tak může zapříčinit nedůvěru oběti k práci orgánů činných v trestním řízení a působit na latenci v oblasti kriminality.

Jak již bylo naznačeno výše, je sklon občanů k oznamování trestných činů ovlivněn řadou faktorů, přičemž nejdůležitějším z nich je druh deliktu. Trestný čin loupeže je většinou oznamován telefonicky nebo ústně do protokolu a zpravidla je oznamován velmi rychle, čímž je umožněno získání kvalitních stop. S pozdním oznámením se lze setkat u obětí, které byly v době činu pod vlivem alkoholu. Je-li oznámení podáváno bezprostředně po činu, je nutné, aby byl výslech z důvodu možného psychického a fyzického traumatu oběti veden šetrně. Jedná-li se o těžce zraněné nebo opilé osoby, je třeba získat jen základní údaje nezbytné pro pronásledování pachatele a podrobný výslech odložit na později. Podíl případů nepravdivých oznámení není velký, ale jejich vyvracení bývá velmi nelehké. Oznamovatel při fingování loupeže obvykle vytváří umělé stopy loupeže, např. si způsobí podlitiny, škrábance nebo si roztrhá oděv. Nejčastějším motivem inscenace loupeže bývá snaha o zakrytí zpronevěry, manka či propití peněz.

U trestného činu krádeže jsou typickými podněty k vyšetřování oznámení poškozených osob, která obsahují především údaje o místě činu, o předběžné výši škody, informace potřebné k identifikaci odcizených předmětů, informace o tom, kdy zjistili vniknutí do objektu, jakým způsobem zjistili odcizení určitých věcí apod. V situacích, kdy je pachatel přistižen při činu a následně zadržen, postačí při telefonickém oznámení pouze informace o místě činu a následuje zásah policie za účelem převzetí pachatele a zajištění místa činu. V případech, kdy pachatel, jež byl poškozeným při činu vyrušen, uprchl, je nutno získat jeho identifikační znaky, směr jeho útěku a zajistit místo činu.³⁵

U sexuálních trestných činů jsou typickými podněty k vyšetřování oznámení občanů (obětí, rodičů, svědků, učitelů apod.) nebo oznámení institucí (zdravotnických zařízení, škol apod.). U znásilnění není výjimkou, že oběť čin oznamuje se značným zpožděním od události, a to z důvodu, že nedokáže svým blízkým odůvodnit opožděný

³⁵ Musil, J., Konrád, Z., Suchánek, J. Kriminalistika. 2. vydání. Praha: C.H. Beck, 2004. s. 68-69

návrat domů.³⁶ Nejčastějšími faktory ovlivňujícími rozhodování o oznámení činu jsou míra podílu oběti na spáchání činu a predeliktní vztahy pachatele a oběti. Spoluzavinění oběti může mít podobu lehkomyšlného a neopatrného jednání i vědomé provokace. Dobrovolný příchod oběti na místo činu, zejména do bytu pachatele, není nijak výjimečný a vzbuzuje dojem srozumění se sexuálním sblížením. Odpor oběti je pak považován za předstíraný.³⁷ Vysoké zastoupení partnerů a manželů mezi pachateli zase vysvětluje fakt, že jen malá část případů znásilnění je oznamována policii. Navíc i v případech, kdy byl delikt již oznámen a bylo zahájeno vyšetřování, dochází právě z důvodu těsných vztahů pachatele a oběti k zastavení trestního stíhání.³⁸ Řada oznámení je poznamenána negativními emocemi vůči pachateli. V těchto případech se setkáváme se zveličováním sexuálního deliktu a se snahou bagatelizovat podíl oběti na jednání pachatele, především chovala-li se oběť koketně nebo se před pachatelem obnažovala apod. Pokud je čin oznámen krátce po spáchání, není vhodné provádět okamžitě detailní výslech, neboť je oběť ještě většinou vlivem trestného útoku v psychickém napětí. Postačí jen získat nejdůležitější informace pro zahájení vyšetřování, pátrání po pachateli a provádění neodkladných úkonů, jako je ohledání místa činu, zajištění stop a lékařské vyšetření oběti. Zároveň se doporučuje upozornit oběť na budoucí výslech. Tím lze předejít tomu, aby oběť nenabyla pocit, že je jí věnována nedostatečná pozornost.³⁹ Výzkumy potvrzují, že nejvhodnější doba pro výslech oběti znásilnění je 24 hodin po spáchání deliktu – předtím zkresluje paměť prožitý šok.⁴⁰ Nelze též opomenout možnost nepravdivých oznámení motivovaných např. mstou. V případě, který se stal v červnu 1994, si šestnáctiletá dívka, trpící nezájmem rodičů, vymyslela, že byla znásilněna. Nepočítala ovšem s tím, že rodiče oznámí čin na policii. Ohledáním místa činu se nepodařilo zajistit žádnou použitelnou stopu, nebyly nalezeny žádné krevní stopy, ačkoliv dle tvrzení nezletilé se měly na místě činu nacházet v důsledku pokousání pachatele psem. Kriminalistickotechnické zkoumání v oboru biologie nepotvrdilo přítomnost spermií ve vzorku získaném výtěrem z pochvy nezletilé. Po opětovném výslechu dívka po delším rozhovoru a po předložení

³⁶ Chmelík, J. a kol. Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita. Praha: Portál, 2003, s. 31

³⁷ Vernerová, E. Některé viktimologické aspekty vyšetřování trestného činu znásilnění. In Příspěvky ke kriminalistice. Praha: Karolinum, 1990

³⁸ Weiss, P. Sexuální agrese – oběti a pachatelé. Kriminalistika, 2001, č. 1

³⁹ Vernerová, E. Některé viktimologické aspekty vyšetřování trestného činu znásilnění. In Příspěvky ke kriminalistice. Praha: Karolinum, 1990

⁴⁰ Weiss, P. Sexuální agrese – oběti a pachatelé. Kriminalistika, 2001, č. 1

výsledků dosavadního šetření přiznala, že si celý případ znásilnění vymyslela s cílem přimět rodiče k tomu, aby se jí více věnovali a všímali si jí. Důvodem fingovaného znásilnění byla tedy snaha dívky obrátit pozornost rodičů na svou osobu.⁴¹

Vysoká míra latence v případech sexuálního zneužívání dětí je dána nízkou ochotou k oznamování tohoto deliktu. Platí to zejména pro nejčastější podobu, zneužívání v rámci rodiny. Jen minimum dětí se někomu svěří ještě v době, kdy zneužívání pokračuje. Zpravidla se dítě náhodou a pod vlivem okolností svěří kamarádovi nebo matce. Mnohdy však následně svou viktimizaci popře, zvláště pokud se matka postaví na stranu partnera nebo odmítá tvrzením dítěte uvěřit. Děti bývají pod silným tlakem zachovat protiprávní chování svých blízkých v tajnosti.⁴² K utajování zneužívání používají pachatelé řadu strategií. Od neverbální komunikace, přes vyhrožování tělesným násilím až k vyhrožování separací dítěte od rodiny (umístění v dětském domově), rozpadem rodiny, ztrátou uvězněného otce. Vymyšlená obvinění jsou v této oblasti vzácná. Motivací falešného obvinění může být chorobná sexuální fantazie dítěte, u starších dětí snaha získat různé výhody nebo se rodičům pomstít.⁴³ Potřebné je i zvažovat, kdo tento trestný čin oznamuje. Nejsou odůvodněné pochybnosti u sexuálního zneužívání oznamovaného zdravotnickým zařízením, školou apod. Je ale nutné pečlivě zkoumat případy, kde oznamovatelem je matka a kde pachatelem má být otec dítěte. Není vyloučenou, že oznámení sexuálního zneužívání dítěte je motivováno rozepřemi mezi manželi, zjištěnou nevěrou manžela a trestní stíhání má být odplátou.⁴⁴

3.5 Role oběti při vyšetřování trestných činů

Oběť trestného činu má nezastupitelný význam jak pro oznamování trestného činu, tak pro jeho objasňování – bez spolupráce a svědectví poškozených by bylo vyšetřování velmi obtížné. Oběť je nositelem stop a důkazů, je cenným zdrojem informací pro vypátrání pachatele. Oběť bývá objektem různých expertiz, zejména kriminalistických, psychologických či soudnělékařských. Na vyšetřování se podílí svou účastí na výslechu, konfrontaci, rekognici (viz kapitola 3. 5. 2). Její zájem na usvědčení a spravedlivém potrestání pachatele je shodný s účelem trestního řízení. Aby oběť byla

⁴¹ Hradecký, M. Fingované znásilnění nezletilé dívky. Kriminalistický sborník, 2004, č.1, s. 22-24

⁴² Čírtková, L. Forenzní psychologie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk., 2004, s. 183-185

⁴³ Weiss, P. Sexuální zneužívání – pachatelé a oběti. Praha: Grada Publishing, 2000, s. 11, 97

⁴⁴ Chmelík, J. a kol. Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita. Praha: Portál, 2003, s. 31

ochotna spolupracovat s policií na vyšetřování a aby nebyla odrazována od plnění své role, je třeba minimalizovat působení sekundární viktimizace, jejíž negativní vliv se projevuje nejen vůči bezprostředním obětem, ale i vůči obětem nepřímým, zejména členům rodiny. Typickým příkladem nepřímých obětí jsou partneři znásilněných žen, kteří mívají problémy vyrovnat se s viktimizací své partnerky. Důsledkem jsou potíže ve vztahu, které mohou vést až k partnerské krizi.

Oběť očekává od policie emocionální podporu, empatii, důvěru, zajištění své bezpečnosti, poskytnutí informací o svých právech, o průběhu trestního řízení ve všech jeho stádiích, o programech a možnostech pomoci a péče atd.⁴⁵ K navázání pozitivního vztahu mezi obětí a orgánem činným v trestním řízení může přispět právě praktické doporučení, na které instituce se obrátit s žádostí o poskytnutí psychologické podpory a pomoci, stejně jako srozumitelné poučení o procesních právech poškozeného podle § 46 trestního řádu a v případě, že je poškozený vyslýchán jako svědek, podle § 101 odst. 1 trestního řádu.⁴⁶ V některých státech (Francie, Anglie, Slovensko) je povinnost informovat o místech a programech pomoci obětem trestných činů uložena závaznými předpisy. Pokládám za nutné, aby i v případě České republiky byla povinnost předat kontakt na organizaci pro pomoc obětem trestných činů stanovena pro orgány činné v trestním řízení právním předpisem, neboť jak vyplývá z dotazníkových šetření, nejsou to policisté, státní zástupci nebo soudci, kteří by obětem poskytli informaci o místech pomoci, nýbrž jiné subjekty (příbuzní, známí, zaměstnavatelé).

Novela trestního řádu č. 178/1990 Sb. zakotvila institut souhlasu poškozeného s trestním stíháním a prolomila tak, do té doby v plném rozsahu se uplatňující, zásadu oficiality a poskytla tím poškozenému široké dispoziční oprávnění. Novela č. 265/2001 Sb. původní ustanovení § 163 ještě rozšířila o § 163a, který dispoziční oprávnění poškozeného omezil. Tato novela byla reakcí na problémy, které v praxi úprava institutu souhlasu poškozeného s trestním stíháním způsobovala. Především v případech domácího násilí byla oběť vystavována nátlaku ze strany pachatele, aby souhlas ke stíhání neposkytla. Platná právní úprava poskytuje poškozenému možnost ovlivnit zahájení či pokračování v trestním stíhání tím, že u trestných činů taxativně vyjmenovaných v § 163 trestního řádu vyžaduje souhlas poškozeného k trestnímu stíhání, pokud je pachatel vůči poškozenému v takovém vztahu, že by poškozený jako

⁴⁵ Koubová, E. Význam oběti pro vyšetřování trestného činu a prevenci kriminality. In K problematice obětí trestných činů. Praha: Bílý kruh bezpečí, 1995, s. 50-53

⁴⁶ Musil, J., Konrád, Z., Suchánek, J. Kriminallistika. 2. vydání. Praha: C.H. Beck, 2004, s. 68

svědek mohl uplatnit právo na odepření výpovědi (§ 100 odst. 2 trestního řádu). Odepřít souhlas je tedy možné, pokud pachatelem trestného činu je příbuzný v pokolení přímém, sourozenec, osvojitel, osvojenec, manžel, partner, druh nebo jiná osoba v poměru rodinném nebo obdobném, jejíž újmu by poškozený právem pocíťoval jako újmu vlastní. Důvodem odmítnutí souhlasu pak může být třeba obava ze zhoršení situace v rodině nebo snaha ochránit pachatele před trestním stíháním a uložením trestu. V případě trestného činu znásilnění dle § 241 odst. 1, 2 trestního zákona musí být pachatel v době spáchání trestného činu manželem, partnerem nebo druhem poškozeného. Poškozený může vzít svůj souhlas zpět, a to do té doby, než se odvolací soud odebere k závěrečné poradě. Důsledkem zpětvzetí souhlasu, který nelze znovu udělit, je zastavení trestního stíhání z důvodu jeho nepřipustnosti. Institut souhlasu poškozeného s trestním stíháním se neuplatní v případech uvedených v ustanovení § 163a trestního řádu.⁴⁷ Poškozenému je dána lhůta k poskytnutí souhlasu, nejdéle však třicet dní. Jde o lhůtu prekluzivního charakteru, po jejímž marném uplynutí je trestní stíhání navždy vyloučeno. O této skutečnosti je nutné poškozeného písemně poučit.

V praxi se lze setkat s tím, že ačkoliv jsou splněny zákonem stanovené podmínky pro nevyslovení souhlasu s trestním stíháním nebo pro odepření výpovědi, vyvíjejí orgány činné v trestním řízení na oběť tlak, aby této možnosti nevyužila. Domnívají se, že zájem státu na stíhání deliktů je silnější než zájem oběti. Takový postup může oběť sekundárně viktimizovat. Odmítá-li oběť spolupracovat v případech, kdy nejsou splněny předpoklady stanovené zákonem pro odepření výpovědi, lze její součinnost vynucovat obvyklými donucovacími prostředky jako u jiného svědka (např. uložení pořádkové pokuty). Vždy je však nutné jednat s obětí s ohledem na její specifické postavení a zamezit jejímu dalšímu poškozování průběhem trestního řízení.⁴⁸

Oběť hraje klíčovou roli zejména u vyšetřování násilné trestné činnosti, neboť terčem útoku pachatele je právě sama oběť, respektive její zdraví či život. Při vyšetřování se oběť v první řadě stává nositelem stop a důkazů. Vyšetřovatelé se rovněž zaměřují na sbírání informací o oběti, zkoumají způsob jejího života, její návyky i případný vztah k pachateli. Získané informace mohou mít význam i pro posouzení viktimologického zavinění. V případech vztahových deliktů, kdy oběť a pachatel jsou

⁴⁷ Činem vyjmenovaným v § 163 odst. 1 trestního řádu byla způsobena smrt; poškozený není schopen dát souhlas pro duševní poruchu, pro kterou byl zbaven způsobilosti k právním úkonům omezena; poškozeným je osoba mladší 15 let; z okolností je zřejmé že souhlas nebyl dán nebo byl vzat zpět v tísní vyvolané výhrůzkami, nátlakem, závislostí nebo podřízeností

⁴⁸ Musil, J., Konrád, Z., Suchánek, J. Kriminální právo. 2. vydání. Praha: C.H. Beck, 2004, s. 67

spojení úzkými, dlouhotrvajícími osobními vztahy, má detailní poznání životního stylu, psychologických vlastností a sociálních kontaktů oběti zásadní význam. Typickou skupinou vztahových deliktů jsou partnerské vraždy v afektu nebo plánované vraždy motivované účelově (snaha získat majetek, odstranit nepohodlnou osobu). U vztahových deliktů vychází tedy motiv činu ze skutečného vztahu mezi pachatelem a obětí. U deliktů nevztahových mezi pachatelem a obětí neexistují žádné skutečné interpersonální vztahy. Oběť a pachatel se mohou znát od pohledu, pachatel ví o oběti z doslechu nebo potkává svou oběť náhodně poprvé v životě. U nevztahových deliktů mají hlavní význam pro další postup vyšetřování informace, které lze rekonstruovat z ohledání a analýzy místa činu.⁴⁹

3.5.1 Podíl oběti na vzniku stop

V souvislosti s trestným činem vzniká řada kriminalistických stop⁵⁰, z nichž lze získat kriminalisticky relevantní informace. Každá kriminalistická stopa má svůj kriminalisticko technický a kriminalisticko taktický význam. Kriminalisticko technický význam spočívá v tom, že na základě kriminalistické stopy lze identifikovat určitou věc nebo osobu, která konkrétní kriminalistickou stopu vytvořila. Kriminalisticko taktický význam tkví především v tom, že z kriminalistických stop je možné usuzovat na to, zda pachatel místo činu znal, zda se na čin připravoval, zda měl komplice atd.⁵¹

Oběť se jednak významným způsobem podílí na tvorbě stop v průběhu kriminálního útoku, zvláště pokud se aktivně brání a může tak způsobit pachateli zranění, jednak je sama nositelem stop (např. na svém těle – biologický materiál pachatele zachycený pod nehty nebo na oděvu – textilní vlákna). Na straně druhé však může oběť svým jednáním po trestném činu způsobit zhoršení kvality stop i jejich zánik. Oznamuje-li oběť trestný čin krátce po jeho spáchání, je vhodné dát jí doporučení ohledně nežádoucích způsobů chování, aby nedošlo ke zničení stop (např. neměnit situaci místa činu, neprát oblečení, které měla v době činu na sobě). Vedle materiálních stop vznikají ve vědomí oběti stopy paměťové, zejména zrakové a

⁴⁹ Čírtková, L. Role oběti ve vyšetřování násilných trestných činů. Kriminalistický sborník, 2001, č. 4, s. 34-30

⁵⁰ Kriminalistická stopa je každá změna, která je v příčinné nebo jiné souvislosti s kriminalisticky relevantní událostí, existuje nejméně od svého vzniku do zjištění a je vyhodnotitelná současnými kriminalistickými metodami a prostředky

⁵¹ Musil, J., Konrád, Z., Suchánek, J. Kriminalistika. 2. vydání. Praha: C.H. Beck, 2004, s. 74-75

sluchové. Specifikum těchto stop tvoří zapominání a ochota oběti poskytnout informace orgánům činným v trestním řízení. Nechce-li nebo nemůže-li vypovídat (pro zapomenutí, amnézii či bezvědomí), jsou informace z paměťové stopy nedostupné. K získání informací z paměťové stopy viz kapitola 3.5.2.

Stopy ve vědomí jsou typickými stopami např. u loupeží. Ve většině případů loupežných přepadení přichází oběť s pachatelem do bezprostředního kontaktu a má možnost si jeho podobu zapamatovat (s výjimkou přepadení ze zálohy). Použití přímého fyzického násilí se zase projevuje v celé řadě materiálních stop (řezné, bodné, střelné rány a pohmožděniny na těle oběti, stopy po obraně na těle pachatele, trasologické stopy, zbraně, nábojnice, pachové stopy na místě činu atp.). Uvedení oběti do stavu bezbrannosti lstí už zpravidla zanechává méně materiálních stop. Použití uspávacího prostředku lze prokázat zkoumáním tělních tekutin oběti.⁵²

Mravnostní trestná činnost předpokládá přímý kontakt oběti s pachatelem. Za velmi důležité jsou tedy považovány stopy paměťové. V důsledku psychického traumatu a stresu je ovšem velmi obtížné tyto paměťové stopy z vědomí oběti vyvolat. Typickými stopami jsou dále stopy biologické, které mají významnou důkazní hodnotu. Jedná se zejména o sperma, krev, vlasy, chlupy, sliny přítomné na nedopalku cigarety. Po rozvinutí metody analýzy DNA je možno biologický materiál lidského původu využít k individuální identifikaci. K počátečním úkonům mravnostní trestné činnosti patří prohlídka těla oběti a pachatele, je-li znám a přítomen. Cílem ohledání těla je nalezení stop po násilí, po zápase, na jejichž základě je možné určit intenzitu útoku a intenzitu obrany oběti. Absence stop zápasu na místě činu i na těle oběti stejně jako absence stop biologických může vést k podezření, že jde o fingovaný útok. Ohledáním těla jsou především zjišťovány stopy nasvědčující tomu, že došlo k sexuálnímu ukájení pachatele. Mezi typické stopy nalézané při ohledání těla oběti, pachatele i jejich oděvu patří nejrůznější poranění svědčící o zápase – škrábance, podlitiny, krevní stopy, sperma pachatele na těle oběti nebo na oděvu. Ke zjištění přítomnosti spermatu a jiného biologického materiálu, ze kterého je možné zjistit krevní skupinu nebo identifikovat DNA, je lékařem pořizován poševní stěr. Krev může pocházet z poranění pohlavních orgánů poškozené v důsledku deflorace, z velikostních rozdílů pohlavních orgánů (u dětí), může jít o krev menstruační nebo o krvácení v důsledku zranění. Při ohledání těla

⁵² Musil, J., Konrád, Z., Suchánek, J. Kriminologie. 2. vydání. Praha: C.H. Beck, 2004, s. 438-442

a oděvu oběti a pachatele nelze zapomenout na zkoumání stop prostředí, ve kterém mělo k činu dojít. Obzvláště pokud mělo k deliktu dojít např. ve volné přírodě. Dále je potřebné se zaměřit na zajištění materiálních stop zpod nehtů. U oběti tak můžeme nalézt tkáň pachatele či stopy prostředí (zemina, prach, tráva). U pachatele např. krev oběti, vaginální sekret.⁵³

U vražd se typické materiální stopy nacházejí mimo jiné na těle a oděvu oběti a pachatele. Jde zejména o stopy rtů, kousnutí, nejrůznější stopy biologické, stopy směru útoku a jeho intenzity, stopy rdoušení, stopy vypovídající o znalostech a schopnostech pachatele, např. ze způsobu oddělení částí těla lze usuzovat na vzdělání a povolání vraha, stopy obsahující informace o působení energií a chemických procesů, např. stopy působení elektrické energie a stopy poleptání. Význam mají i stopy paměťové. Přežije-li oběť vražedný útok, často velmi ochotně spolupracuje při pátrání po pachateli a dokazování trestného činu. Může poskytnout mnoho relevantních informací o vztahu mezi ní a pachatelem, o chování pachatele v průběhu útoku a po něm, o znacích a zvláštěnostech, podle nichž by bylo možno pachatele identifikovat.⁵⁴

Stopy zajištěné na místě činu, těle a oděvu oběti jsou předmětem kriminalistické expertizní činnosti. Bez výsledků získaných kvalitní kriminalistickou expertizou by mnohdy nebylo možné kriminální případy objasnit a pachatele spolehlivě usvědčit. To dokládá i případ loupežné vraždy barmany z ledna 2002, kdy základem úspěšného dopadení pachatele byla pečlivá práce se stopami z místa činu a oběti. Kriminalisté na místě činu zajistili řadu daktyloskopických, trasologických, biologických a pachových stop, které se následně staly předmětem podrobného expertního zkoumání. Pro další expertizní zkoumání zajistil kriminalistický technik ošacení zemřelé, vzorky jejich vlasů, krve a provedl tzv. manikúru – ostříhání konečků nehtů z obou rukou poškozené. Za nehty pravé ruky se podařilo zajistit biologickou stopu vhodnou ke genetickému zkoumání a získání vzorce DNA pachatele. Všem prověřovaným osobám, které byly postupně ustanoveny jako návštěvníci baru v den vraždy, byly odebrány kontrolní daktyloskopické otisky a stěry z dutiny ústní k získání jejich genetického vzorce DNA. Nakonec policisté rozšířili okruh prověřovaných osob na všechny osoby, ke kterým byly získány informace, že bar v minulosti navštívily. Po víc jak ročním pátrání po neznámém pachateli se podařilo nalézt vzorek DNA prověřované osoby shodný se

⁵³ Chmelík, J. a kol. Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita. Praha: Portál, 2003, s. 29

⁵⁴ Musil, J., Konrád, Z., Suchánek, J. Kriminalistika. 2. vydání. Praha: C.H. Beck, 2004, s. 424-425

vzorkem získaným z nečistot zpod nehtů pravé ruky zavražděné. Při opětovném podání vysvětlení se pachatel k činu doznal. Na tkaničce od boty pachatele se po víc než roce podařilo expertovi vyhledat krevní skvrnku a z ní stanovit vzorec DNA. Porovnáním zjistil, že se jedná o vzorec DNA shodný s tím, jaký byl získán z krve zavražděné. Navíc specialista se služebním psem u některých pachových stop z místa činu našel shodu s odebraným kontrolním vzorkem pachu pachatele. Případ je skutečně dokladem toho, že pokud se provede řádné ohledání místa činu, zajistí se i všechny stopy z oběti, systematicky se prověřuje okruh podezřelých osob a provádí se porovnávání jejich kontrolních vzorků se stopami z místa činu, je možné objasnit závažné trestné činy i po delším časovém odstupu.⁵⁵

3.5.2 Oběť v roli svědka

V rámci české trestněprávní úpravy má oběť trestného činu v trestním řízení dvojí procesní postavení. Na straně jedné má postavení procesní strany, tj. poškozeného⁵⁶, na straně druhé postavení svědka, zdroje informací o trestném činu. U mnohých deliktů je oběť jediným očitým svědkem. Oběť je vtažena do děje více a intenzivněji než jakýkoliv jiný svědek, vnímá jednání pachatele na své vlastní osobě. Ve vzpomínkách se často k celé věci vrací a tím udržuje paměťové stopy po dlouhou dobu velmi čerstvé. Nutno vzít v úvahu i skutečnost, že hlavně u násilných a sexuálních trestných činů bývá vnímání oběti silně ovlivněno emocemi, strachem, úzkostí, což může zapříčinit zkreslení vnímaných skutečností (např. se pachatel oběti jevil silnější a větší, než ve skutečnosti je). Obecně platí, že negativní emoce zpřesňuje jádro vzpomínky, ale zhoršuje zapamatování periferních detailů.⁵⁷ K určitému zkreslení může dojít rovněž vědomě ve snaze se pachateli pomstít. Zatímco tedy běžný svědek nemá na výsledku vyšetřování zpravidla osobní zájem, nemá žádný vztah k obviněnému, tak u poškozeného je třeba přihlídnout k tomu, že jeho výpověď může být zkreslena jednostranným zájmem na náhradě škody nebo zvýšenou snahou o usvědčení pachatele jako formou odplaty za spáchaný trestný čin.

⁵⁵ Crha, I., Matoušek, V. Od gamblerství k vraždě. Kriminologický sborník, 2003, č. 5, s. 28-33

⁵⁶ § 43 trestního řádu

⁵⁷ Čírtková, L. Forenzní psychologie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004, s. 355

3.5.2.1 Výslech osoby svědka – poškozeného

Výslech je nejběžnějším a nejvýznamnějším důkazním prostředkem. Výpověď získaná výslechem slouží v trestním řízení jako významný důkaz. V kriminalistice rozumíme výslechem kriminalistickou metodu, kterou se na základě zákona získávají formou výpovědi kriminalisticky a právně významné informace z paměťových stop obsažených ve vědomí vyslýchané osoby za přísného dodržení zákonem daných práv a povinností vyslýchaného i vyslychajícího. Cílem výslechu je získat úplnou a věrohodnou výpověď o vyšetřované události.⁵⁸ Poznatky získané výslechem mohou být svým charakterem buď soudními důkazy, nebo zdrojem informací, které umožňují vyslychajícímu upřesnit další postup při vyšetřování (např. vytyčení nových vyšetřovacích verzí).

Nezbytnou podmínkou úspěšného výslechu je jeho příprava. Nedostatečná příprava se zpravidla negativně projeví ve vedení výslechu vyslychajícím. Nejistota vyslychajícího, nedostatečná orientace ve skutkovém stavu věci, nepřipravenost otázek, nezkušenost vyslychajícího, to vše může mít za následek neúspěch výslechu a potřebu jeho opakování. Přípravu výslechu členíme na přípravu organizační a materiální a na přípravu věcnou, obsahovou. Při přípravě k výslechu je třeba brát v úvahu vliv a význam výslechového prostředí, které rozlišujeme na vnitřní a vnější. Vnější výslechovým prostředím rozumíme místo, kde k výslechu dochází. Nejčastěji půjde o kancelář vyslychajícího či zvláštní výslechovou místnost. Výjimečně lze výslech provést i mimo tyto prostory, např. v nemocnici, bytě nebo pracovišti vyslychaného. Tato ostatní místa jsou méně vyhovující, protože vyslychající zde ztrácí svou převahu. Vnitřním výslechovým prostředím je vnitřní klima výslechové místnosti, které je vytvářeno různými faktory – osvětlení, čistota, zařízení, estetické doplňky apod. Podstatné je eliminovat nežádoucí rušivé vlivy jako je telefonování, klepání na dveře, vcházení atd. Vhodné vnitřní klima napomáhá při tvorbě příznivé atmosféry výslechu a při odbourání pocitu nervozity a strachu. Rovněž působí na ochotu vyslychaného vypovídat pravdivě a úplně a na snížení výskytu paměťových chyb a zkreslení. Samy oběti poukazují často na skutečnost, že výslechy probíhají v nevhodných místnostech, v nedůstojném prostředí s rušivými vlivy. Faktem je, že na mnohých místech jsou

⁵⁸ Musil, J., Konrád, Z., Suchánek, J. Kriminalistika. 2. vydání. Praha: C.H. Beck, 2004.s. 327

policejní služebny zastaralé a nemoderní. Problémem však zůstává nedostatek finančních prostředků na řešení této situace.

Obsahová příprava výsledku se skládá z fáze analytické a syntetické. Podstatou analytické fáze je analýza znalostí, schopností a psychického stavu vyslychajícího, analýza dosud nashromážděných materiálů a analýza osobnosti vyslychaného. Vyslychající by měl sebekriticky zhodnotit sám sebe, posoudit, zda disponuje potřebnými znalostmi a zda je schopen vést výslech po odborné stránce dostatečně kvalitně. Účelem analýzy dosud nashromážděných materiálů je vymezení všech okolností, které charakterizují skutkovou podstatu, vymezení konkrétního cíle výslechu a volby vhodné taktiky, ujasnění znění hlavní otázek, jež bude nutné zodpovědět a dále odhalit případné rozpory a nedostatky v materiálech, které by mohly ohrozit průběh a cíle výslechu.⁵⁹ Analýzou osobnosti vyslychaného se získávají informace o jeho charakteru, intelektu, vlastnostech, schopnostech a sociálním zázemí, které jsou podstatné pro navázání psychologického kontaktu a volbu správné taktiky.⁶⁰ Psychika vyslychaného – poškozeného může být dočasně nebo i trvale narušena v důsledku skutečností, za nichž došlo ke spáchání trestného činu. Především došlo-li k zásahu do tělesné integrity či důstojnosti poškozeného. V případě pochybností o tom, jaký přístup k poškozenému zvolit, je na místě i případná konzultace s psychologem.

Syntetická fáze přípravy výslechu spočívá ve volbě taktických záměrů pro výslech a ve vypracování plánu výslechu. Taktické záměry zpravidla obsahují vymezení předmětu a cíle výslechu, doby a místa výslechu, okruhu osob, které budou výslechu přítomny, způsobu utajení totožnosti svědka ve smyslu § 55 odst. 2 trestního řádu, určení technických prostředků k dokumentaci výslechu, ... Plán výslechu zahrnuje vypracování základní linie postupu, tj. způsobů navázání psychologického kontaktu s vyslychanou osobou, stanovení pořadí otázek v dialogu apod. Plán výslechu musí být pružný a dynamický. Vyslychající musí být schopen v průběhu výslechu pružně reagovat na nové skutečnosti.

⁵⁹ Protivinsky, M., Prorad, V. Taktika výslechu obviněného a svědka v přípravném řízení. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978, s. 31-34

⁶⁰ Rybář, M. Základy kriminalistiky. 1. vydání. Dobrá Voda u Pelhřimova: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2001, s. 141

Aby bylo dosaženo co největší efektivity výsledku a aby byla získána úplná a pravdivá výpověď, je nutno zvolit adekvátní taktiku výsledku. Mezi základní taktické postupy řadíme:⁶¹

- formování psychologického kontaktu vyslychajícího s vyslychaným
- analýza výpovědi v průběhu výsledku za účelem zjištění úplnosti, hodnověrnosti a pozice, kterou vyslychaný zaujal
- poskytnutí pomoci vyslychanému k vybavení zdánlivě zapomenutého a k překonání subjektivních nedostatků reprodukce
- psychologické působení na vyslychaného za účelem překonání jeho pozice vypovídat lživě a získání pravdivé výpovědi.

Prvé dva postupy je možno nazvat obecnými, neboť se používají ve všech druzích výsledku a jsou zaměřeny na vytvoření obecných podmínek výsledku. Poslední dva označujeme za zvláštní, neboť se používají jen v případech, kdy vzniká nutnost jejich použití. Všechny uvedené základní taktické postupy jsou použitelné bez ohledu na druh trestného činu, kterého se výsledek týká. Zvláštnostmi výsledku poškozených podle jednotlivých druhů trestných činů se zabývá metodika vyšetřování jednotlivých druhů trestných činů.

V úvodním stadiu výsledku dochází kromě procesních formalit výsledku (ověření totožnosti vyslychaného, poučení o právech a povinnostech, řešení otázek spojených s utajením totožnosti svědka, seznámení s předmětem výsledku) k formování psychologického kontaktu mezi vyslychajícím a vyslychaným. Vyslychající by se měl snažit vytvořit vztah důvěry, vztah, kdy se poškozený nebude vyhýbat výpovědi a naopak bude cítit potřebu vypovídat pravdivě. Zejména půjde-li o násilné a sexuálně motivované trestné činy, je nezbytné, aby vyslychající navodil atmosféru, při níž se bude poškozený chtít svěřit se svými prožitky a nebude se uzavírat do sebe. Od vyslychajícího se očekává slušné vyjadřování, zdvořilé vystupování, schopnost pozorně naslouchat a nepodléhat emocím. K navázání psychologického kontaktu přispívá i schopnost vyslychajícího vcítit se do role oběti, projevit lidskost, ohleduplnost a trpělivost. Při výsledku poškozeného je nutno počítat s možností náhlých změn chování, citovou labilitou či přetrvávajícím pocitem strachu a úzkosti. Vyslychající by každopádně neměl věc zlehčovat, naléhat na poškozeného, aby si co nejrychleji vše

⁶¹ Protivinsky, M., Prorad, V. Taktika výsledku obviněného a svědka v přípravném řízení. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978, s. 29

vybavil. Nadměrné naléhání skrývá nebezpečí zkreslení výpovědi, neboť poškozený může cítit potřebu vyjít vyslychajícímu vstříc a říct vše, co chce vyslychající slyšet, aniž by se jednalo o úplnou pravdu.

Druhým stadiem výslechu je monolog. Zde má být svědkovi – poškozenému poskytnut prostor pro to, aby sám spontánně a vlastními slovy vylíčil vše, co si v souvislosti s daným trestným činem pamatuje a aby uvedl, co sám považuje za důležité. Poškozený musí být vyzván k souvislému vylíčení všeho, co může k věci uvést. V tomto stadiu výslechu se nedoporučuje vyslychaného přerušovat, ledaže by byl požádán o bližší upřesnění určitých skutečností. Taktickým postupem pro získání pravdivé a úplné výpovědi je analýza výpovědi v průběhu výslechu, která umožňuje vyslychajícímu zjistit a podchytit rozpory ve výpovědi, rozpory mezi výpovědí a dosud nashromážděnými důkazy, zjistit neúplnost výpovědi, podchytit informace uváděné vyslychaným, které mu nemohly nebo neměly být známy, učinit závěr, že vyslychaný (ne)chce podat objektivní výpověď a zvolit vhodný taktický postup pro další stadium výslechu.

Závěrečnou fází výslechu je stadium dialogu spočívající v kladení otázek a získávání odpovědí na ně. Cílem doplňujících otázek je odstranění mezer, nejasností, rozporů ve výpovědi a prověření pravdivosti a věrohodnosti výpovědi. Kladené otázky musí být jasné, stručné, určité, přímé a musí spolu logicky souviset. Zakázány jsou otázky navádějící (sugestivní) i otázky úskočné (kapciózní), poněvadž zkreslují možnost správného závěru o pravdivosti výpovědi a vedou k překroucení skutečnosti. Jsou způsobilé vnutit vyslychanému určitou odpověď. Jde o typickou neshodu vůle s projevem. Prevencí proti sugestivnímu působení je kladení otevřených otázek, např.: „Co jste viděl?“, „Koho jste viděl?“, „Jak k tomu došlo?“ apod. Upřesňující otázky a dotazy může poškozený vnímat jako projev nedůvěry v to, co říká. Proto je vhodné, aby vyslychající vysvětlil poškozenému průběh výslechu, jeho jednotlivé fáze a uvedl, že doplňující otázky nejsou projevem nedůvěry, ale slouží k získání dalších potřebných údajů.

Při výslechu může dojít k situaci, kdy poškozený chce vypovídat pravdivě, ale nemůže si na dříve vnímané okolnosti vzpomenout nebo jsou jeho vzpomínky neúplné, nepřesné či klamné. V takovém případě by měl vyslychající poškozenému pomoci tyto nedostatky nenásilně odstranit. Nedoporučuje se při výslechu spěchat, je žádoucí, aby vyslychaný vypovídal chronologicky a maximálně podrobně. Dále mu lze doporučit,

aby si vzpomněl na co nejvíce vedlejších detailů, na jejichž základě se může vybavit i zdánlivě zapomenutý fakt atd.⁶²

Dospěje-li vyslychající k závěru, že poškozený zaujal lživý postoj, měl by uplatnit taktický postup v podobě psychologického působení na lživě vypovídajícího s cílem získat pravdivou výpověď. K psychologickému působení na lživě vypovídajícího se používají následující metody:⁶³

1. Odhalení, objasnění a odstranění příčin motivujících lživou výpověď

Příčinou lživé výpovědi může být snaha poškozeného vypovídat ve prospěch obviněného z důvodu kladného vztahu k němu nebo naopak snaha zhoršit jeho postavení v důsledku nenávisti. Důvodem může být rovněž strach před pomstou ze strany pachatele nebo osob pachateli blízkých. Vyslychající by se měl na základě analýzy výpovědi pokusit zformulovat hypotézu o motivaci lživé výpovědi, v průběhu výslechu ji ověřit a je-li to možné, motiv odstranit .

2. Stimulování kladných vlastností vyslychaného

Předpokladem uplatnění tohoto postupu je znalost osobnosti vyslychaného, jeho žebříčku hodnot a morálních vlastností. Jakmile vyslychaný začne konfrontovat svou lživou výpověď se svými hodnotami a svědomím, vznikne v jeho psychice rozpor, který by mu měl vyslychající pomoci odstranit působením na jeho kladné vlastnosti tak, aby upustil od úmyslu vypovídat lživě.

3. Využití stavu emočního napětí

Samotná skutečnost, že poškozený musí vypovídat před orgány činnými v trestním řízení, nese určitý stupeň emočního napětí. U lživě vypovídajícího se toto emoční napětí ještě zvyšuje. Vystupňovat ho lze připomenutím následků křivé výpovědi. Tím dochází k vystupňování nervozity, strachu z odhalení a k následné snaze se tohoto nepříjemného pocitu zbavit vypovězením pravdy

4. Využití vnitřních rozporů výpovědi a rozporů mezi údaji vyslychaného a jinými důkazy

Jde o velmi efektivní způsob odhalování lživé výpovědi. Vyslychaný zpravidla není schopen dovést lež do detailů tak, aby se nedostala do rozporu s pravdivými skutečnostmi. Platí, že to, co člověk ve skutečnosti prožije, si pamatuje lépe než lži. To

⁶² Protivinsky, M., Proraď, V. Taktika výslechu obviněného a svědka v přípravném řízení. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978, s. 54-56

⁶³ Musil, J., Konrád, Z., Suchánek, J. Kriminologie. 2. vydání. Praha: C.H. Beck, 2004, s. 333-336

může přispět k tomu, že se vyslýchaný prořekne nebo že se do svých lží zaplete. Doporučuje se pokládat nejprve otázky ohledně rozporů menší závažnosti a postupně přejít k těm závažnějším. V případě rozporu výpovědi s jinými důkazy je nutné se přesvědčit, zda vyslýchaný na své výpovědi trvá, a pokud ano, předložit mu důkazy, s kterými jeho výpověď není v souladu, a požadovat vysvětlení.

5. Využití reflexních úvah lživě vypovídajícího

Tento postup lze využít v případě, kdy sám vyslýchaný je zainteresován na výsledku procesu poznání předmětné události. Jeho podstatou je vytvoření myšlenkové úlohy, kterou lživě vypovídající ze své vůle chce, ale nemusí řešit.

Na závěr této kapitoly bych se ráda zmínila o problematice sekundární viktimizace, způsobené orgánem činným v trestním řízení jako důsledek výslechu oběti.⁶⁴ Újma vznikající oběti má podobu psychického traumatu, oběť trpí pocity strachu, studu, úzkosti, ponížení i ztrátou lidské důstojnosti. Psychické následky mohou být dlouhodobé, dokonce trvalé. Opomenout nelze ani škody sociální, jako poškození pověsti oběti na pracovišti, v rodině či v místě bydliště. Je nutné přiznat, že kontakt s policií, soudem a znalci bývá pro oběť stresující vždy. Referovat cizím lidem o prožité události není jednoduché. O sekundární viktimizaci však mluvíme teprve tehdy, když dochází k nadbytečnému zraňování oběti. Některé situace, za nichž dochází k sekundární viktimizaci, jsem zmínila již v předcházejících kapitolách. Připomenu jen, že se jedná např. o odmítání policejního orgánu přijmout trestní oznámení a akceptovat, že se občan stal obětí trestného činu, o neoprávněné nařčení oběti z toho, že si oznamovaný delikt vymyslela nebo zinscenovala a o přílišné naléhání na oběť, aby udělila souhlas k trestnímu stíhání, resp. vypovídala jako svědek, ačkoliv jsou splněny zákonem stanovené podmínky pro nevyslovení souhlasu s trestním stíháním nebo pro odeprání výpovědi.

Dalším zdrojem sekundárního poškození může být vynucování výpovědi ze strany orgánů činných v trestním řízení v případech, kdy se oběť obává o svou bezpečnost a pociťuje strach ze msty pachatele nebo jeho rodinných příslušníků, zejména žije-li v jejich blízkosti. Jedním z prostředků ochrany je možnost utajení totožnosti i vzhledu svědka ve smyslu § 55 odst. 2 trestního řádu. V případě oběti překáží využití tohoto

⁶⁴ Musil, J. Oběť v roli svědka (riziko sekundární viktimizace). In K problematice obětí trestných činů. Praha: Bílý kruh bezpečí, 1995, s. 43-50

institutu skutečnost, že pachatel obětí obvykle zná. Např. u trestného činu znásilnění má utajení podoby a totožnosti smysl, pokud si pachatel vybral obětí zcela náhodně. Pokud pachatel podobu obětí zná, pak postačí utajení totožnosti. Dalším prostředkem ochrany může být vzetí obviněného do tzv. koluzní vazby podle § 67 písm. b) trestního řádu. Na ochranu svědků organizovaného zločinu se zaměřuje zákon č. 137/2001 Sb., o zvláštní ochraně svědka a dalších osob v souvislosti s trestním řízením.

Dalším faktorem, který přispívá k sekundární viktimizaci, je nevhodný postup vyslychajícího. Necitlivý, lhostejný přístup k obětí, neosobní jednání, zdůrazňování spoluzavinění obětí a jejího pochybení, otázky zasahující do sfér, které nemají s trestným činem nic společného, to vše vede ke zraňování obětí. Stejně následky má i nedůvěra k výpovědi obětí. Je nutné si uvědomit, že emocionální stav obětí v době činu ovlivňuje kvalitu vnímání a zapamatování. Nelze tedy požadovat, aby její výpověď byla zcela přesná a detailní. Velmi nepříjemnou a zatěžující záležitostí bývají pro obětí rovněž opakované a zdlouhavé výslechy, které reevokují prožité trauma. Opakovanému výslechu se nelze do jisté míry vyhnout, je však na místě posoudit jeho nezbytnost.

Zdrojem další psychické újmy může být pro obětí jakékoliv nové setkání s pachatelem.⁶⁵ Ve vyšetřování se jedná především o problematiku konfrontace a rekognice (viz kapitola 3.5.2.3). Tyto úkony by měly být prováděny pouze tehdy, jsou-li pro ně skutečně dány podmínky a jejich přípravě by měla být věnována dostatečná pozornost. Určitým řešením, jak předcházet zbytečnému kontaktu mezi poškozeným a obviněným, by bylo zřízení oddělených čekáren. V současnosti je poškozený nucen čekat na chodbě před jednacím sálou spolu s obviněným a může být vystaven psychickému nátlaku, urážkám a výhrůžkám ze strany obviněného. Není pak divu, že se výpověď poškozeného v hlavním líčení liší od výpovědi učiněné v přípravném řízení.

Výslech obětí patří k nejobtížnějším úkonům trestního řízení. Je nepostradatelným zdrojem informací. Svědecká výpověď obětí však musí být kriticky hodnocena jako každý jiný důkaz. S ohledem na zvláštní postavení obětí by měli být jejím výslechem pověřováni nejzkušenější pracovníci orgánů činných v trestním řízení, vybavení znalostmi z oboru psychologie, kriminalistiky a viktimologie.

⁶⁵ Koubová, E. Význam obětí pro vyšetřování trestného činu a prevenci kriminality. In K problematice obětí trestných činů. Praha: Bílý kruh bezpečí, 1995, s. 50-53

3.5.2.2 Zvláštnosti výslechu nezletilých obětí

Výslech nezletilých je zvláště složitý a náročný. Jeho taktika je určována zvláštností psychiky dětí a mladistvých různého věku. Názory na způsobilost dětí podat úplnou a pravdivou výpověď prošly zásadním vývojem. Na počátku dvacátého století převládal názor, že výpověď dítěte je většinou nepřesná a zatížená množstvím chyb. Další vývoj přinesl zásadní změnu. Výzkumy i výslechová praxe prokázaly, že děti jsou způsobilé poskytnout věrohodnou výpověď. Děti školního věku dokonce mohou být schopny lepších paměťových výkonů než např. vysokoškoláci. Dokáží postřehnout i řadu drobných detailů, pamatují si prožité události spíše popisným, fotografickým způsobem, a proto např. při popisu osob mohou překvapit líčením detailů.⁶⁶

Trestní řád nestanoví žádnou minimální věkovou hranici pro výslech dětí. Podat relevantní informace o trestném činu jsou však schopné i děti předškolního věku. Paměťový výkon záleží na řadě faktorů, mimo jiné i na mentální zralosti dítěte. Odlišuje-li se dítě svou výpovědí od výkonu věkově srovnatelných vrstevníků, je vhodné vyžádat si vyjádření psychologa.

Je nutno mít na paměti, že děti mají výraznou tendenci vyplňovat mezery v paměti a reprodukci tím, co si samy ve svých představách vytvořily nebo co jinde viděly a slyšely. Pokud jde o problematiku lživé výpovědi, je potřeba uvést, že podstatu lži začíná dítě chápat kolem šestého roku věku. Na lživou výpověď lze usuzovat, používá-li dítě výrazů, které neodpovídají jeho vyspělosti, nebo pokud v případě opakovaného výslechu je jeho výpověď stále podrobnější. Čím je vyslýchaný mladší, tím méně dokáže lež promyslet do detailů tak, aby nebylo možné ji odhalit pomocí kontrolních otázek.

Výslech dítěte klade na vyslýchajícího značné nároky. Základem by měla být pečlivá příprava umožňující snížit nebezpečí sugesce. V dětství je sugestibilita⁶⁷ (ovlivnitelnost) v průměru vyšší a s přibývajícím věkem jí ubývá. Vyslýchající by měl formulovat své otázky tak, aby nenapovídaly či nenaznačovaly směr odpovědi, neboť dítě má tendenci uvádět to, co si myslí, že chce vyslýchající slyšet. Otázky mají být formulovány jasně a krátce tak, aby odpovídaly rozumové vyspělosti dítěte. I otázka typu „ano – ne“ může být problematická, protože děti mají sklon spíše přitakat, než říci

⁶⁶ Čírtková, L. Forenzní psychologie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004, s. 324

⁶⁷ Sugestibilitou rozumíme schopnost přijímat nekriticky, automaticky a bezděčně cizí názory za své a převádět je do vlastního chování prožívání

ne. Doporučuje se proto upozornit dítě na to, že může odpovědět „já nevím“. Doplňující a upřesňující otázky lze pokládat až v okamžiku, kdy dítě své spontánní vyprávění ukončilo.⁶⁸ Pro ilustraci uvádím v příloze č. 2 ukázkou rozhovoru s dítětem, které se stalo obětí sexuálního zneužívání v rodině.

Další psychologickou zvláštností výslechu nezletilých je vliv vnějšího prostředí a celkové atmosféry výslechu. Strohá kancelář může podněcovat úzkost a obavy. Výslechová místnost by měla být uspořádána tak, aby vzbuzovala pocity klidu a bezpečí. Speciálně vybavenou výslechovou místností pro děti, které se staly obětí nebo svědky trestné činnosti, se může nově pochlubit pražská policie (viz příloha č. 3). Místnost je vybavena kamerou a mikrofony, uvnitř je s dítětem jen jeden vyšetřovatel a výslech sleduje na obrazovce v jiné kanceláři soudce, zapisovatelka, doprovod dítěte a někdy i státní zástupce. Podobné místnosti vymalované teplými barvami a plné hraček připomínající spíše dětský pokoj než policejní kancelář mají vznikat i na ostatních policejních správách.⁶⁹

Nezanedbatelný význam má i osoba vyslychajícího. Aby mohl vzniknout vztah důvěry, je nutné, aby vyslychající měl k dětem kladný vztah, aby postupoval s pochopením, empatií, trpělivostí a laskavostí. Neměl by používat odborné či policejní výrazy, naopak svou mluvu přizpůsobit rozumové úrovni a věku nezletilého. Vyslychající by neměl být fyzicky podoben pachateli. K navázání psychologického kontaktu a k tzv. rozmluvení dítěte může přispět zavedení neformálního rozhovoru o věcech, které se týkají např. zájmů vyslychaného, jeho oblíbené činnosti. Navazování kontaktu může posloužit k tomu, aby si vyslychající udělal obrázek o vývojové zralosti dítěte.

Vyslychající musí počítat s tím, že zájem a soustředěnost dítěte zejména předškolního věku brzy opadá. Proto se musí výslech omezit na krátkou dobu. Únavu lze rozpoznat tak, že dítě začíná být neklidné, u menších dětí se zhoršuje i řečový výkon. Je na úvaze vyslychajícího, zda zařadí přestávku, nebo zda výslech odloží na později.

Podle ustanovení § 102 odst. 1 trestního řádu lze k výslechu osob mladších patnácti let přibrat rodiče, pokud to přispěje ke správnému vedení výslechu. Je vhodné se dítěte dotázat, zda si přeje, aby rodič byl výslechu přítomen. Účast pedagoga či jiné

⁶⁸ Čírtková, L. Forenzní psychologie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004, s. 325-330

⁶⁹ Dostupné na : <http://www.novinky.cz/krimi/pro-vyslechy-deti-ma-policie-barevne-pokoje-s-hrackami>. [citováno 2.4.2007]

osoby, která má zkušenosti s výchovou mládeže, je obligatorní. Osoby, které byly k výslechu přibrány, mohou navrhnout odložení, přerušeni či ukončení výslechu pro jeho nepříznivý vliv na psychický stav vyslýchaného. Výslech osoby mladší patnácti let je třeba zpravidla považovat za neopakovatelný úkon (§ 160 odst. 4 trestního řádu). Výslech má být proveden tak, aby v dalším řízení již nebylo nutné jej opakovat. Proto je nezbytné první výslech dítěte přesně dokumentovat (využít lze magnetofonový záznam nebo videozáznam) a pečlivě zpracovat protokol. Dokumentace průběhu výslechu musí být pořizována tak, aby nerušila a neodváděla pozornost dítěte.

K nejzávažnějším výslechům dětí dochází v souvislosti s jejich sexuálním zneužíváním. Tento mravnostní delikt má na psychiku oběti evidentně negativní vliv. Aby dopad prožitku na psychiku a další vývoj dítěte byl co nejmenší, je potřebné využít v trestním řízení takové postupy, které umožní co nejšetrnější obnovování zážitků v paměti oběti. V roce 1993 se v Mostě konala *První národní konference k problematice týraného, zanedbávaného a zneužívaného dítěte*. Mezi odborníky vzbudil velký zájem referát amerického pediatra Petera M. D. Adaseka, který ve své přednášce demonstroval způsob, jakým vyslýchá malé děti poškozené sexuálním deliktem. Předvedl, jak k výslechu používá dvojici loutek se stylizovanými mužskými a ženskými pohlavními orgány a názorně ukázal, že tímto způsobem lze vyslechnout i dítě nemluvící nebo mentálně postižené. V návaznosti na tuto přednášku začala vznikat česká obdoba amerických loutek a do výslechové praxe Policie ČR byly zavedeny pod názvem „Jája a Pája“ (viz příloha č. 4). Princip projektu „Jája a Pája“ vychází z toho, že hra je vlastní všem dětem a především hra s předměty a praktická manipulace s nimi je dětem nejbližším komunikativním prostředkem. Tyto demonstrační loutky jsou vybaveny sekundárními pohlavními znaky (bez detailních napodobenin) a lze na nich demonstrovat různé sexuální praktiky bez nebezpečí další traumatizace dítěte podrobným popisem toho, co se událo. Manipulaci s loutkou zvládne i dítě s nedostatečnou slovní zásobou, mentálně postižené či hluchoněmé.⁷⁰

Samotný výslech za pomoci loutek by měl začít vlastním představením loutek. Dítěti se musí nechat dostatečný čas, aby se s loutkami sžilo a navázalo s nimi kontakt. Loutky se předkládají dítěti oblečené. Pokud je nutné, aby loutky byly svlečené, je potřeba dítě vhodným způsobem přivést k tomu, aby loutky svléklo, případně nevtíravým způsobem mu ve svlékání loutek pomoci. Po svlečení loutek je důležité

⁷⁰ Weiss, P. Sexuální zneužívání – pachatelé a oběti. Praha: Grada Publishing, 2000, s. 35-36

vnímat a zaznamenat, jak dítě reaguje na pohlavní orgány loutek a jak je pojmenovává. Dítě nesmí být v žádném případě nuceno, aby s loutkami spolupracovalo. Smyslem práce s loutkami je navodit situaci, ve které bude dítě spontánně, bez přinucení vypovídat. Loutka je symbolickým, neverbálním komunikačním prostředkem, který může představovat jak samotné dítě, tak kohokoliv jiného. Dostavuje-li se u dítěte strach nebo stud, je z psychologického hlediska doporučováno, aby dítě o vlastní prožité události hovořilo ve třetí osobě. Nedoporučuje se nutit dítě k detailnostem. Vyslychající se může v průběhu úkonu bezděčně dopustit některých chyb. Zejména se jedná o přílišnou chválu dítěte za vše, co řekne a předvede, o emotivní reakce vyslychajícího, o příliš mnoho otázek na dítě a v neposlední řadě též o příliš častou změnu tématu, přeskokování z problému na problém.⁷¹

Lze shrnout, že výslech dětských obětí sexuálního zneužívání pomocí demonstračních loutek je velmi šetrným způsobem výslechu, který na nejnížší možnou mírou eliminuje opakování traumatizujícího zážitku z kriminálního deliktu.

3.5.2.3 Účast poškozeného na zvláštních způsobech dokazování

Novela trestního řádu č. 265/2001 Sb. zavedla pět zvláštních způsobů dokazování, resp. samostatných důkazních prostředků, jimiž jsou konfrontace, rekognice, vyšetřovací pokus, rekonstrukce a prověrka na místě (§104a-§104c trestního řádu). V následujícím textu se budu zabývat účastí poškozeného na dvou nejvýznamnějších procesních úkonech - na konfrontaci a rekognici.

Konfrontace⁷² je vyšetřovací úkon, při kterém se tvrzením dvou dříve vyslechnutých osob, postavených tváří v tvář, mají vyjasnit rozpory v závažných okolnostech obsažených v jejich dřívějších výpovědích, jež nelze odstranit jinak. Význam tohoto zvláštního druhu výslechu spočívá i v možnosti získání nových důkazů. Podstatou konfrontace je vytvoření psychologicky působící situace, která má napomoci zejména odstranění nepravdivých nebo nepřesných tvrzení ve výpovědích zúčastněných osob. Tento procesní úkon nese určitá rizika, neboť pod tíhou psychologického působení konfliktní situace může dosud pravdivě vypovídající osoba začít vypovídat

⁷¹ Chmelík, J. a kol. Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita. Praha: Portál, 2003, s. 126,127

⁷² Musil, J., Konrád, Z., Suchánek, J. Kriminalistika. 2. vydání. Praha: C.H. Beck, 2004, s. 337-339

nepravdu. Proto lze konfrontaci provést až poté, co byly vyčerpány všechny možnosti k vyjasnění vzniklých rozporů. Navíc konfrontovat osobu mladší patnácti let lze jen zcela výjimečně, jestliže je to pro objasnění věci nezbytně nutné.

Má-li být konfrontován poškozený s obviněným, je třeba si uvědomit, že každé nové setkání s pachatelem způsobuje oběti psychickou zátěž a je tedy nutné oběť na setkání s pachatelem tváří v tvář důkladně připravit. Při odpovědích na položené otázky se vyžaduje, aby vypovídající osoba hleděla druhému konfrontovanému do očí. Po zodpovězení otázky jedním konfrontovaným se druhý účastník vyjádří k tomu, co právě slyšel a v případě, že uvedené údaje odmítne, vyzve jej vyšetřovatel, aby uvedl svoji verzi a požádá prvního účastníka o vyjádření. Konfrontované osoby si mohou se souhlasem vyšetřovatele vzájemně klást otázky a není nutné, aby to bylo až v závěrečné etapě konfrontace. Vyslychající si musí všimnout vnějších projevů konfrontovaných osob, jako nervozity, nerozhodnosti, souhlasného přikyvování hlavou. Při vyhrroceném konfliktu se může u některých osob projevit tendence povstat ze židle, případně fyzicky napadnout druhou konfrontovanou osobu. Na každou vzniklou situaci musí vyslychající reagovat a udržet si autoritu a respekt po celou dobu konfrontace. Průběh konfrontace je třeba protokolovat systematicky, doslovně a v přímé řeči, zaznamenat i některé neverbální projevy a pokusy o narušení konfrontace.

Opravdu výjimečně by mělo docházet ke konfrontaci mezi obviněným a poškozeným v případech sexuálních trestných činů. Konfrontace mezi dítětem a pachatelem se nedoporučuje. Obviněný, který se často sám konfrontace domáhá může poškozenou osobu dezorientovat, zastrašit a zpochybnit pravdivost její výpovědi. Na druhé straně jde-li o falešné obvinění z trestného činu, může být vystupování údajně poškozené osoby při konfrontaci tak přesvědčivé, že křivě obviněná osoba, může vlivem emočního napětí působit zmateně, dezorientovaně a nepřesvědčivě.⁷³

Rekognice⁷⁴ je samostatnou metodou kriminalistické praktické činnosti, spočívající v opětovném poznání dříve vnímaného objektu poznávající osobou s cílem ztotožnění objektu. Rekognice je zvláštní formou identifikace a její podstatou je znovupoznání. Přistupuje se k ní v případech, kdy je nutno ztotožnit osobu, věc nebo zvíře a kdy existuje osoba, která ztotožňovaný objekt dříve sama bezprostředně vnímala a v její paměti zůstal zachován myšlenkový obraz tohoto objektu. Rekognice je

⁷³ Musil, J., Konrád, Z., Suchánek, J. Kriminalistika. 2. vydání. Praha: C.H. Beck, 2004, s. 473-474

⁷⁴ Musil, J., Konrád, Z., Suchánek, J. Kriminalistika. 2. vydání. Praha: C.H. Beck, 2004, s. 345-354

považována za neopakovatelný úkon trestního řízení, protože opakované představování objektu a jeho ztotožňování může vést k nežádoucímu ovlivňování poznávacích schopností ztotožňující osoby. Z tohoto důvodu musí být průběh a výsledky rekognice pečlivě dokumentovány, aby nedošlo ke zpochybnění tohoto neopakovatelného úkonu.

Subjektem rekognice jsou převážně svědkové (poškození i jiní), kteří při rekognici znovu poznávají pachatele, odcizené věci atp. Před rekognicí se poznávající osoba vyslechne o okolnostech, za nichž příslušný objekt vnímala a o znacích a zvláštnostech, podle kterých by bylo možno osobu nebo věc poznat. Jedním z nejdůležitějších opatření, zajišťujících objektivnost rekognice, je zabránění ukázání identifikovaného objektu poznávající osobě před rekognicí. Pokud by se nepodařilo toto opatření zajistit, byly by výsledky rekognice nevěrohodné a důkaz získaný takovouto rekognicí by ztratil svou důkazní sílu. Tento následek dokládá i případ, který se stal v létě v roce 2000. V tuto dobu se v Praze na Jižním Městě odehrála série přepadení a znásilnění mladých žen a dívek. V průběhu přípravného řízení se podařilo získat důkazy, které obviněného usvědčovaly z trestných činů, z nichž byl obviněn. Zejména se jednalo o podrobné výpovědi poškozených, o rekognice, při kterých poškozené pachatele poznaly, a o závěry znaleckého posudku z oboru biologie. Expertiza DNA potvrdila přítomnost DNA profilu pachatele na oděvu poškozených. V souvislosti s rekognicí je třeba podotknout, že v průběhu přípravného řízení byla v tisku uveřejněna fotografie obviněného. Právě v té době probíhaly rekognice s poškozenými a zveřejnění fotografie obviněného v tisku objasnění celé věci nikterak neprospělo, a navíc řadu rekognicí i zmařilo. V případě jedné z obětí, ačkoliv byla rekognice podle fotografií provedena procesně správně a poškozená obviněného jako pachatele okamžitě označila, rekognice nebyla soudem akceptována a tento útok byl z výroku soudu vypuštěn.⁷⁵

Má-li poškozená osoba poznat věc (např. věc odcizenou z jejího vlastnictví), ukáže se jí ve skupině věcí pokud možno téhož druhu. Má-li poškozená osoba poznat pachatele, je třeba ji před započítím rekognice psychicky uklidnit a připravit ji na setkání s pachatelem. Rekognovaná osoba se pak poškozenému ukáže mezi nejméně třemi osobami, které se výrazně neodlišují. Je nezbytné nechat poškozenému dostatek času k tomu, aby si mohl předvedené osoby řádně prohlédnout. Jestliže má být pachatel poznán nikoliv podle svého vzezření, ale podle hlasu, umožní se mu, aby hovořil v libovolném pořadí mezi dalšími osobami s podobnými hlasovými vlastnostmi. Není-li

⁷⁵Procházka, K., Kolářová, A. Fantom Jižního Města. Kriminologický sborník, 2005, č.1, s. 25-30

možné ukázat podezřelého či obviněného in natura (např. poškozený a obviněný se nacházejí na jiných místech), provede se rekognice podle fotografie, která se poškozenému předloží s obdobnými fotografiemi nejméně tří dalších osob z kriminalistických evidencí. Na tomto místě je nutné zdůraznit, že rekognici podle fotografie lze provést jen tehdy, existuje-li konkrétní podezřelá nebo obviněná osoba, je k dispozici její vhodná fotografie, nebo k tomu účelu byla policií pořízena. Policejní orgány v některých případech nedostatečně rozlišují rekognici a tipování možných pachatelů v kriminalistických evidencích. Tipováním možného pachatele podle fotografií svědkem lze získat cenné indicie, ale nejedná se o důkaz rekognicí, i kdyby byl policejním orgánem sepsán protokol o rekognici.⁷⁶ Podle povahy věci lze rekognici provést tak, aby se poškozený bezprostředně nesetkal s rekognovanou osobou (pozorování přes jednocestné zrcadlo, prostřednictvím videotechniky apod.). Zvláště u sexuálních deliktů by mohla oběť utrpět psychické trauma bezprostředním kontaktem s pachatelem. Skutečnost, že opětovné shledání s pachatelem je pro oběť mnohdy nesmírně psychicky zatěžující, potvrzuje i shora uvedená kauza, kde šestnáctiletá poškozená, která při rekognici in natura bezpečně pachatele poznala, se hned poté psychicky zhroutila.

Po ukončení vlastního aktu znovupoznání se poznávající osoba vyslechne ke znakům, podle kterých znovu poznala předvedený objekt. Jen tehdy je totiž možné porovnat výsledek rekognice s původním popisem osoby nebo věci a posoudit věrohodnost získaného důkazu.

⁷⁶ Protivinský, M. Rekognice po velké novele trestního řádu. *Kriminalistika*, 2005, č. 2

ČÁST IV.

PRAKTICKÝ VÝZNAM VIKTIMOLOGIE

4.1 Význam viktimologie pro trestní právo

V rámci hmotněprávní úpravy existují instituty, které zohledňují roli oběti při vzniku trestného činu a účast oběti na trestném činu a mohou mít vliv na výměru trestu. Například některé formy aktivní účasti oběti (provokace) mohou být důvodem pro mimořádné snížení trestu odnětí svobody podle § 40 trestního zákona. Jako polehčující okolnost lze posoudit, jestliže se pachatel přičinil o odstranění škodlivých následků trestného činu nebo dobrovolně nahradil způsobenou škodu (§ 33 písm. h) trestního zákona). Naproti tomu zvláště závažné způsoby nakládání s obětí (např. surově, zákeřně) lze posuzovat jako přitěžující okolnost (§ 34 písm. b) trestního zákona). Je nepochybné, že stupeň nebezpečnosti činu pro společnost se zvyšuje v případech, kdy je předmětem útoku pachatele dítě, osoba s mentálním či tělesným postižením nebo jiná bezbranná osoba. Tuto skutečnost by tedy měl soud zohlednit při výměře trestu.

V některých případech je nutné řešit otázku, zda svolení oběti s činem je okolností vylučující protiprávnost. Jsou-li splněny určité podmínky⁷⁷, především jde-li o zájmy jednotlivce, o nichž on sám může rozhodovat, pak včas dané svolení (před činem nebo současně s činem) vylučuje trestní odpovědnost.

Procesní úprava postavení poškozeného v trestním řízení bývá často předmětem kritiky. Zatímco totiž právům obviněného je v procesní nauce a legislativě věnována tradičně velká pozornost, oběť stála až donedávna na okraji zájmu. V posledních letech se zákonodárce snaží zlepšovat postavení poškozeného v trestním řízení. Takovýto postup lze jen uvítat, neboť právě poškozený je osobou, která je trestným činem nejvíce dotčena.

Jako strana trestního řízení musí mít poškozený zásadně rovné postavení s ostatními procesními stranami, tedy s obviněným a se státním zástupcem. Novely trestního řádu po roce 1989 rozšiřovaly a prohlubovaly procesní práva obviněného,

⁷⁷ Blíže viz Novotný, O., Vanduchová, M. a kol. Trestní právo hmotné. Obecná část. 5. vydání. Praha: ASPI, a.s. 2007, s. 288-290

zatímco procesní práva poškozeného jen ve velmi malé míře. Tato, pro poškozeného nepříznivá situace, se postupně začala měnit. Zejména novela trestního řádu provedená zákonem č. 265/2001 Sb. znamenala rozšíření procesních práv poškozeného na úroveň srovnatelnou s procesními právy obviněného. Rozšíření procesních práv postiženého záleží především v možnosti poškozeného – subjektu adhezního řízení – podat řádný opravný prostředek – stížnost proti usnesení o postoupení věci nebo zastavení trestního stíhání v přípravném řízení, ve stanovení povinnosti soudu v určitém případě uložit obžalovanému povinnost k náhradě škody a v možnosti přiznat náhradu škody také v cizí měně. Těmito oprávněními poškozený do té doby nedisponoval.⁷⁸ Obecně je možno konstatovat, že český trestní řád poskytuje poškozenému poměrně rozsáhlá práva, která mu umožňují ovlivňovat průběh a výsledek trestního řízení tak, aby se mu dostalo zadostiučinění a náhrady utrpěné škody (§ 43 – 46 trestního řádu). Poškozený má zejména právo navrhnout, aby soud v odsuzujícím rozsudku uložil obžalovanému povinnost nahradit způsobenou škodu. Poškozenému je přiznáno právo činit důkazní návrhy, nahlížet do spisů, zúčastnit se hlavního líčení, podávat opravné prostředky proti některým rozhodnutím apod. Aby poškozený mohl svá práva uplatnit v plném rozsahu a ve správnou dobu, musí orgány činné v trestním řízení zajistit správné a srozumitelné poučení poškozeného o jeho procesních právech a toto poučení přizpůsobit jeho věku, psychickému stavu a intelektu. Běžný občan obvykle není vybaven znalostmi o trestním řízení, v postavení poškozeného nezná svá práva a povinnosti. Z tohoto důvodu by poučení mělo být formulováno tak, aby bylo pro poškozeného srozumitelné. Pokládám za správné, aby byla jednotlivá oprávnění vysvětlena i s uvedením praktických důsledků, a to bez použití odborného právníckého jazyka. Z vlastní zkušenosti mohu potvrdit, že v praxi je poučení poškozeného nedostačující a probíhá tak, že je poškozenému předložen k podpisu tiskopis *Poučení poškozeného v trestním řízení*. Podpisem poškozený potvrzuje, že byl o svých právech řádně poučen, ačkoliv k tomu ve skutečnosti nedošlo (mnohdy si poškozený tiskopis vůbec nepřečte, anebo není schopen z důvodu rozrušení vnímat jeho obsah).

Novelami trestního řádu z let 1993 a 1995 byly v našem trestním řádu upraveny alternativní způsoby trestního řízení, tzv. odklony (diversion) – podmíněné zastavení trestního stíhání (§ 307 trestního řádu) a narovnání (§ 309 trestního řádu). Tyto odklony

⁷⁸ Jelínek, J. Postavení poškozeného v trestním řízení – možnosti zdokonalení právní úpravy nejsou vyčerpány. *Kriminalistika*, 2003, č. 2

byly u mladistvého doplněny ustanoveními § 70 a § 71 zákona č. 218/2003 Sb., která umožňují rozhodnout o odstoupení od trestního stíhání mladistvého. Zavádění různých forem odklonů do trestního řízení je jednou z podmínek pro to, aby byl stát schopen vypořádat se s nárůstem kriminality. Cílem je, aby v rámci odklonu bylo dosaženo jak rychlé náhrady škody, tak morální satisfakce oběti. Projednáním věci odklonem může dojít k otupení konfliktu mezi ní a pachatelem (tento konflikt se v tradičním trestním řízení spíše vyostřuje), což snižuje riziko sekundární viktimizace. Tyto instituty zohledňují zájmy oběti tím, že podmínkou pro jejich uplatnění je náhrada způsobené škody nebo alespoň uzavření dohody o její náhradě, resp. vykonání jiných potřebných opatření k její náhradě.

4.2 Význam viktimologie pro prevenci kriminality

Základem pro předcházení trestné činnosti je stanovení a neutralizace všech prvků, na kterých závisí možnost spáchat trestný čin. Takovým prvkem je i oběť, která může více či méně spolupůsobit ke spáchání trestného činu.⁷⁹ Mnohé trestné činy jsou podmíněny chováním oběti. Oběť může svým způsobem života a chováním vytvářet viktimogenní situace, proto je nutné soustředit pozornost na předcházení nedbalému, riskantnímu, lehkomyšlnému a provokativnímu jednání. Sami občané jsou odpovědní za své bezpečí. Každý může učinit řadu opatření, aby ochránil sebe a svůj majetek. Určitým kategoriím osob (dětem, osobám starým a bezmocným) ovšem musí zvýšenou ochranu zajistit stát, neboť jejich spoluúčast na prevenci může být jen nepatrná.⁸⁰

Úkolem kriminalistické viktimologie je zobecňovat poznatky o okolnostech spáchaných trestných činů a zprostředkovávat je občanům formou doporučení, rad a návodů, jak se vyhýbat nebezpečným situacím a jak je rozpoznávat, jak se chovat v případech bezprostředního ohrožení a jak se chovat v případě napadení, aby utrpěná újma byla co nejmenší. Existuje mnoho praktických doporučení určených potencionálním obětem, jejichž charakter závisí na druhu deliktu. Nalézt lze rady, jak se vyhnout znásilnění (nenavštěvovat opuštěná a neosvětlená místa, vyvarovat se provokování mužů, pečlivě zvažovat autostop, při cestování vlakem nenastupovat do

⁷⁹ Vernerová, E. Vybrané viktimologické problémy. Československá kriminalistika. 1985, č. 4, s. 300-312

⁸⁰ Musil, J. a kol. Úvod do kriminalistiky. 3. vydání. Praha: Policejní Akademie České Republiky, 1999, s. 70-71

vagónů s jedním nebo několika muži, kteří vzbuzují nedůvěru, nevyhrožovat násilníkovi oznámením na policii nebo jinak, neboť výhrůžky samy o sobě vzbuzují u pachatele agrese atd.), také existuje řada účinných návodů a technických prostředků zabraňujících např. krádežím aut, kapesním krádežím, vloupáním do bytů, apod. Pro případ loupežného přepadení se doporučuje mít ve zvláštní peněženke oddělenou menší částku peněz a ostatní peníze a cennosti uschovat na těle a při útoku je zapřít. Většina pachatelů se totiž snaží místo činu co nejrychleji opustit a spokojí se tak s menším obnosem. Domnívám se, že jednou z nejužitečnějších rad, jak omezit nebezpečí, že se staneme obětí loupeže nebo znásilnění, je zajištění si doprovodu, pokud se v nočních hodinách pohybujeme na místech s malou frekvencí lidí. K sebeobraně lze také použít střelnou, bodnou zbraň nebo paralyzující prostředky. V takovém případě je ovšem nezbytné být psychicky připraven zbraň použít, nosit ji ukrytou, ale připravenou k rychlému použití a v rozhodném okamžiku ji použít bez předchozího varování.

Rady jak se vyhnout kriminogenním situacím je vhodné rozšiřovat mezi široký okruh adresátů formou osvěty, tj. přednáškami, články, relacemi v médiích, příručkami atd. Dále je žádoucí, aby osobám vyznačujícím se vysokým stupněm viktimnosti (např. bankovní personál, taxikáři, poštovní doručovatelé aj.) se dostalo nejen slovního varování, nýbrž i praktického výcviku v sebeobraně a technických obranných prostředků.⁸¹

⁸¹ Novotný, O., Zapletal, J. a kol. Kriminologie. 2. vydání. Praha: ASPI, 2004. s. 166

ČÁST V.

ZÁVĚR

V českém právu po dlouhou dobu převažovala koncepce, která do značné míry opomíjela oběť zločinu, její práva a zájem na jejím odškodnění. Hlavní pozornost byla vždy upřena na pachatele a na ochranu jeho práv. Veškerá terapeutická a resocializační opatření byla zaměřena na pachatele, zatímco oběť zůstávala zcela na okraji zájmu. V posledních letech se na oběť, ochranu jejích práv a na její odškodnění zaměřuje podstatně větší pozornost. Také v úpravě postavení poškozeného v trestním řízení došlo v uplynulých letech k výraznému posunu. Přesto nejsou legislativní možnosti zlepšení postavení poškozeného vyčerpány.

Nedostatek platné právní úpravy spočívá zejména v tom, že oprávnění nemajetného poškozeného na kvalifikované zastoupení v trestním řízení na účet státu je omezeno jen na ty poškozené, kteří uplatnili nárok na náhradu škody v trestním řízení. Vyloučení jsou tedy ti, kteří takový nárok neuplatnili nebo nemohou uplatňovat. Je nepochybné, že kvalifikované zastoupení poškozeného je velmi potřebné, zejména pro získávání informací ze spisu, pro konzultaci odborných otázek nebo pro podávání opravných prostředků. Zakotvení nároku na bezplatnou právní pomoc i pro kategorii nemajetných poškozených, kteří neuplatnili v trestním řízení nárok na náhradu škody, by pochopitelně znamenalo další zatížení pro státní rozpočet. Přesto se domnívám, že státem garantovaná právní pomoc nemajetným poškozeným by mohla významně přispět k naplnění zásady rovného postavení stran v trestním řízení.

Jako neuspokojivá se jeví také úprava utajení totožnosti a podoby svědka. Toto ustanovení je v případě poškozeného nepoužitelné, pokud se s pachatelem znají. Řešením, např. pro oběti domácího násilí, které se skrývají před pronásledováním ze strany pachatele, by mohlo být zakotvení možnosti utajení adresy poškozeného. Další nedostatek platné právní úpravy spatřuji v nemožnosti poškozeného podat odpor proti trestnímu příkazu. Neexistence takového oprávnění způsobuje nerovné postavení procesních stran. Poškozený, který řádně uplatnil nárok na náhradu škody, by měl mít právo podat odpor proti trestnímu příkazu (proti výroku o náhradě škody).

Dále by bylo vhodné definovat kategorii zvlášť ohrožených obětí a zavést do trestního řádu ustanovení, která jim poskytnou účinnou ochranu před druhotnou viktimizací. Jednat by se mohlo o oběti sexuálního násilí, domácího násilí, týrání a

dalších závažných násilných trestných činů. Konkrétními opatřeními na jejich ochranu pak mohou být např. omezení opakování výslechu, používání audio a video nahrávek pro zamezení opakování výslechu, povinné zastoupení obviněného advokátem pro výslech oběti, zřízení oddělených čekáren u soudu a další.

Bylo by žádoucí, aby některé ze shora uvedených podnětů byly zohledněny v rámci připravované rekonstrukce trestního práva

Vzhledem ke skutečnosti, že druhým nejčastějším důvodem, proč oběti kriminality vyhledávají služby poraden pro oběti trestných činů, je druhotné zraňování, by měla být věnována pozornost poskytování nezbytného školení osobám přicházejícím do kontaktu s oběťmi. Pomocí vhodných školení, ale i tvorbou vnitřních předpisů, které by konkretizovaly postup policie, soudů a také znalců při zacházení s poškozenými, je možné předcházet sekundární viktimizaci. Především v případech mravnostní trestné činnosti je vytvoření takovýchto norem nutností

Sami občané nejsou spokojeni se způsobem jednání a komunikace ze strany policejních orgánů. Stěžují si na emocionální chlad, nevšímavost, netrpělivost, nezdvořilost, na nedostatek informací o průběhu a výsledcích vyšetřování apod. S ohledem na tento fakt by měl být kladen důraz na vzdělávání policistů nejen v oblasti právních a policejních disciplín, nýbrž i v oboru psychologie. Policisté, kteří se často ocitají v náročných a vyhocených situacích (výslech nezletilého, jednání s obětí, ...), musí být dostatečně odborně vybaveni, používat adekvátní verbální a neverbální komunikaci, musí být schopni vcítit se do pocitů oběti, respektovat její potřeby.

Získat konkrétní fakta o výskytu a podobách sekundární viktimizace v České republice je obtížné. K výzkumům na toto téma u nás nedochází. Určité poznatky lze získat z údajů nestátních organizací poskytujících pomoc obětem kriminality. Nadbytečné zraňování obětí není nijak výjimečné, zvláště u sexuálních deliktů. Obavy ze sekundární viktimizace jsou navíc jedním z hlavních motivů pro neoznámení trestného činu. Tento fakt pochopitelně nejvíce nahrává pachatelům. I z tohoto důvodu je zapotřebí, aby se prevencí sekundární viktimizace věnovala maximální pozornost.

Rovněž v oblasti sociální pomoci obětem trestných činů bude nutné řešit důležité úkoly a zajistit tak občanům České republiky stejné služby, jaké jsou poskytovány v členských státech Evropské unie. Například ve Velké Británii je přímo v budovách soudů nabízena pomoc poškozeným v postavení svědků. Pomoc spočívá v informování

o všech soudních procedurách, v seznámení s jednacím sálem ještě před zahájením jednání, v zajištění doprovodu a poskytnutí oddělené čekárny pro poškozené. Také v České republice bylo přijato rozhodnutí o zakládání tzv. viktimologických poraden, ale k zavedení do praxe doposud nedošlo. Náš stát by se měl v oblasti sociální pomoci inspirovat fungujícími zahraničními modely a zvolit takovou cestu, která bude co nejlépe hájit práva a zájmy obětí trestných činů. Optimálním řešením by bylo propojit poskytování služeb ve státním i nestátním sektoru.

ČÁST VI.

PŘÍLOHOVÁ ČÁST

Příloha č. 1

Dopad sexuálního zneužívání v dětství na oběť

Psychologicky byla vyšetřena osmnáctiletá studentka gymnázia, která vystupovala jako poškozená v trestním stíhání svého dědy, obviněného z pohlavního zneužívání. Narodila se v úplné rodině s celkem dobrými vztahy a přiměřené sociokulturní úrovně. Problémy se vyskytly ve vztahu s příliš dominantní matkou. Do kolektivu vrstevníků se zařazovala bez větších problémů, ve škole prospívala dobře, poruchy chování či asociální projevy se u ní nevyskytovaly.

Poprvé vyhledala psychiatrickou ambulanci v 17 letech kvůli poruchám příjmu potravy. Chodila i k homeopatce a psychotroničkám, jedné z nich se svěřila s problémem zneužívání. V době vyšetření docházela na psychoterapii. O sebevraždu se nikdy nepokoušela, nicméně často na ni myslela. Alkohol pije příležitostně, opilá je jen výjimečně. Zkoušela kouřit marihuanu, jen příležitostně.

První pohlavní styk měla v 17 letech s náhodným partnerem. Už tehdy měla při styku bolesti, měla je vždy, i při gynekologickém vyšetření, i při pettingu, styk proto oddalovala. Po prvním styku už s nikým nesouložila. Nemůže používat ani tampony. Má křečovitě stažený poševní vchod. Přítel má, ale je to jen kamarád. Odmítá s ním jen soulož, mazlení neodmítá. Masturbuje asi od 13 let, orgasmu dosahuje, frekvence onanie je asi jednou za měsíc, deviantní tendence popírá. S žádným klukem orgasmus neměla, při mazlení ani při uvedené jednorázové souloži. Partnerské vztahy má jen krátkodobé.

Nepamatuje si, kdy zneužívání začalo, bylo to do doby, kam jí paměť sahá. Nejdříve si chodila k dědovi jen sedat na klín, sahal jí při tom do kalhot. Pak chtěl, aby mu sahala na penis, měl v kapse díru a chtěl, aby mu sahala do kapsy, měl při tom erekcí i ejakulaci. Později žádal, aby se na výron semene i dívala. Třela mu penis rukou a před vyvrcholením si ho vzal do ruky sám. Nic jí nikdy nenařizoval, jen požádal, ale tak, že to udělala, byla to psychologická hra. Bylo to většinou u nich doma, on to dělal tak, aby ho nikdo nemohl překvapit. Na chatě ji bral na procházku do lesa, sahal jí obvykle na poštváček, nedal pokoj, dokud jako by nedosáhla orgasmu, tak to zahrála, obvykle musela být ta první, pak mu to musela dělat ona. Někdy s ním skutečně orgasmus měla, od 14-15 let, ne vždy, asi jednou za pět návštěv, později to zase jen hrála. Taky se s ní snažil líbat, to však nešlo překousnout, tak odmítla. Když byla mladší, tak od osmi let nebo i dříve, chtěl, aby ho líbala na penis, párkrát ho měla vzít do úst. On jí taky orálně dráždil. Jednou se pokusil jí strčit prsty do pochvy, kolem 12-13 let, odmítla to, pak už se o to nikdy nepokusil. O soulož se nepokoušel nikdy. Změnilo se to, když přišla na gymnázium, to byl velký skok, musela se i úplně svlékat. V posledních měsících se snažila tomu vyhýbat, vmlouvala se, že má menstruaci, aby si nemusela sundat kalhoty, nevadilo jí svlékat se nahoře. Děda se svlékal úplně, ale ne vždy, podle toho, zda byla svlečená i ona. Když začala chodit na střední školu, začal jí dávat peníze, 200 Kč i více, peníze si brala s tím, že si to zaslouží. K dědovi měla vztah „neutrální“ – neměla ho ani ráda, ani ho nenáviděla, jako mladší ho měla ráda. To celé jí

přišlo normální, myslela si, že o tom rodiče vědí, že to tak má být, brala to jako součást života. Že to není v pořádku si uvědomila až na gymnáziu.

Nikdy se s tím nikomu nesvěřila, nikomu tak nevěřila. Jako následek prožitých událostí vidí to, že nemůže mít s nikým pohlavní styk, že je tak nejistá, má špatný vztah k svému tělu, je hrozný perfekcionista, „má ráda svou duši, ale nesnáší své tělo“. Když odcházela z těch návštěv, tak si připadala vnitřně ponížená, špinavá. Dodnes je nevyrovnaná sama se sebou. Poruchy příjmu potravy začaly ve 12-13 letech, pozorovala se, připadala si tlustá, střídala se období anorektická s obdobími přejídání, letos i několikrát zvracela, to už došlo do takových konců, že nemohla ani mezi lidi, nechtěla nikoho vidět. V posledních týdnech u ní vyvrcholila nespokojenost, nevěděla kudy kam. Někdy celé víkendy jedla, zvracela, spala. Pořád pila projímavé čaje, aby se to všechno dostalo ven, potřebovala se toho zbavit. To ji pak přinutilo k tomu, že situaci začala řešit. Dodnes mívá deprese, úzkosti, v poslední době i vztek na pachatele, že jí zničil život. Připadá si neženská, nejemná, hrozně tvrdá. Je ráda, že to nakonec řekla, předtím si myslela, že si to tajemství vezme sebou do hrobu.

Podle závěrů vyšetření je psychosexuální vývoj explorandky jednoznačně narušený, trpí sexuální dysfunkcí ve smyslu vaginismu, v oblasti partnerské není schopna trvalých vztahů. Nebyly u ní zjištěny známky duševní choroby ve vlastním slova smyslu, tedy psychózy, ani známky abusu a závislosti na alkoholu či drogách. Její osobnost je ještě nedozrálá, vývoj je negativně poznamenán psychosomatickými poruchami, poruchami v sebehodnocení, poruchami v citovém vyzrávání a poruchami příjmu potravy.

Příloha č. 2

Ukázka rozhovoru s tříletým dítětem

Navázání kontaktu a uvedení natáčení videokamerou.

1. „Ahoj ..., pojd' dál. Jmenuji se ... a budu si s tebou povídat a hrát si.“
2. „Tady za mnou stojí kamera, která sleduje, jak si hraješ a co si spolu povídáme. To je proto, abych si nemusel/a nic psát a také proto, aby si nic z toho, co si tu budeme říkat, nemusel/a nikde opakovat znovu.“

Budování vztahu a kompetence dítěte odpovídat na otázky za pomoci hraček. Necháme dítě volně si hrát, pozorujeme ho, nespěcháme. Postupně, jak se dítě osměluje, můžeme začít klást otázky.

3. „Jak se jmenuješ celým jménem?“
4. „Kolik je ti let? Umiš mi to ukázat na prstech?“
5. „Kde bydlíš? Znáš svoji adresu pro případ, že by ses ztratil/a?“
6. „Povíš mi, kdo všechno u vás doma bydlí?“

Pokud dítě nereaguje, zkusíme docílit splnění úkolu přes hračky.

7. „Řekneš mi jejich jména?“
8. „Chodiš do školky?“
9. „S kým si tam hraješ? Povídej mi o tom.“

Dotazování v souvislosti s podezřením na sexuální zneužití: Otázky by se měly zejména týkat situací kolem toalety, koupelny a spaní. Během dotazování věnovat pozornost „šimrání“ a „hlazení“ (může to být dětský výraz pro osahování) Toto je nejvhodnější doba, kdy použít anatomické panenky.

10. „Povíš mi, kdo tě dává spinkat?“
11. „Leží s tebou někdo v postýlce?“
12. „Co spolu v postýlce děláte?“

Pokud dítě začne hovořit o zneužívání, je nutné získat detailní informace o poslední události. Je nutné si uvědomit, že orientace tříletých dětí v čase je minimální.

13. „Řekni mi, kde všude tě šimrá, hladí.“

Pokud dítě váhá nebo neví, jak to říci, je vhodné mu opět nabídnout anatomické panenky.

14. „Ukážu ti panenku, mohl/a bys to být ty. Ukaž mi na ní, kde všude tě šimrá, hladí.“

Je dobré se ptát, jak se při tom dítě cítí. Tříleté děti jsou schopné říci, jestli se jim to líbí nebo ne, zda zažívají strach apod. Nedovedou vysvětlit proč. Jejich odpovědi budou stručné, většinou odpovídají v holých větách.

15. „Co máš při šimrání na sobě?“
16. „Když je tatínek s tebou v postýlce, sám doma, co má na sobě on?“
17. „Pověz mi všechno o tom, co spolu s tatínkem děláte.“
18. „Kdy ti to tatínek dělá?“
19. „Kde ti to tatínek dělá?“
20. „Kde byla v tu chvíli maminka?“

Ujasnění terminologie důležitých detailů

21. „Když tě maminka myje, myje ti zadeček – a i tam, kde čůráš? Jak tomu říkáš?“

Většinou následuje pojmenování.*

22. „A u kluků tomu říkáš jak?“

Následuje pojmenování.**

23. „Řekni mi, kam ti sahal? Ukaž mi to na panence.“

(Dítě hovoří nebo mlčky ukazuje na panence. Jedná se většinou o jednoduchý popis penetrace penisem nebo prsty do vagíny nebo konečníku).

24. „Chtěl po tobě, abys mu někam sahal/a? Kam?“

(Následuje většinou popis masturbace penisu rukou dítěte, nebo felace).

25. „Na co si ještě vzpomínáš?“

(Dítě může hovořit o „počůrání“ pachatelem – jedná se o ejakulaci spermatu. Pak je na místě zeptat se, kam sperma vyteklo).

26. „Udělal ti ještě něco?“

27. „Co říkal, když to s tebou dělal?“

28. „Řekl ti tatínek, že o tom nesmíš s nikým mluvit?“

29. „Řekl/a si to mamince nebo někomu jinému, co ti dělal?“

Pokud následuje odpověď dítěte, že řeklo, je třeba se ptát dál.

30. „Jak si jí to řekl/a? Cos jí všechno řekl/a?“

Ukončení rozhovoru.

31. „Dneska jsem ti dala spoustu otázek. Chceš se mě teď ty na něco zeptat?“

32. „Vím, že to bylo pro tebe těžké mluvit o všech těch věcech. Děkuji, že jsi mi o nich pověděla.“

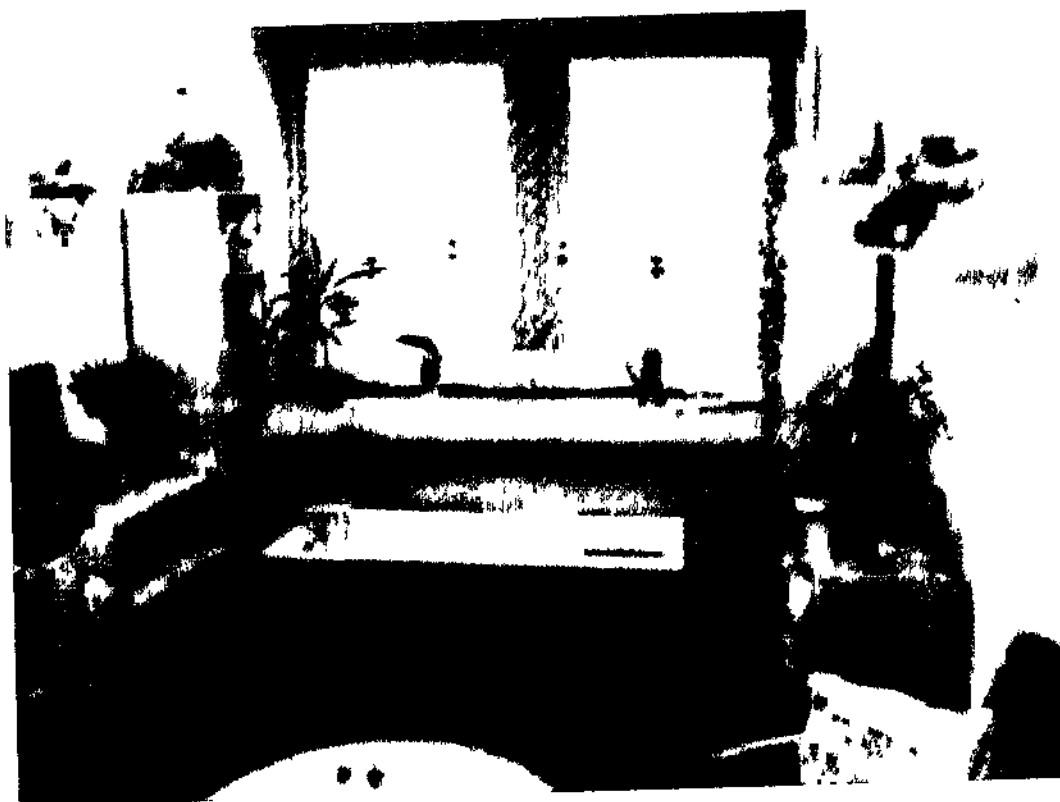
Výrazy, které děti používají pro pojmenování pohlavních orgánů:

* *pipina, pipinka, prcinka, kačenka, pucka, buhčička, buhta, jůlina, mezinožka, fridolinka, předeček, boženka, beruška a další;*

** *pipin, pindour, ferda, bimbas, pindik, mrčinka, piňďa, péro, pilínek, pepik, čůráček, lulánek a další.*

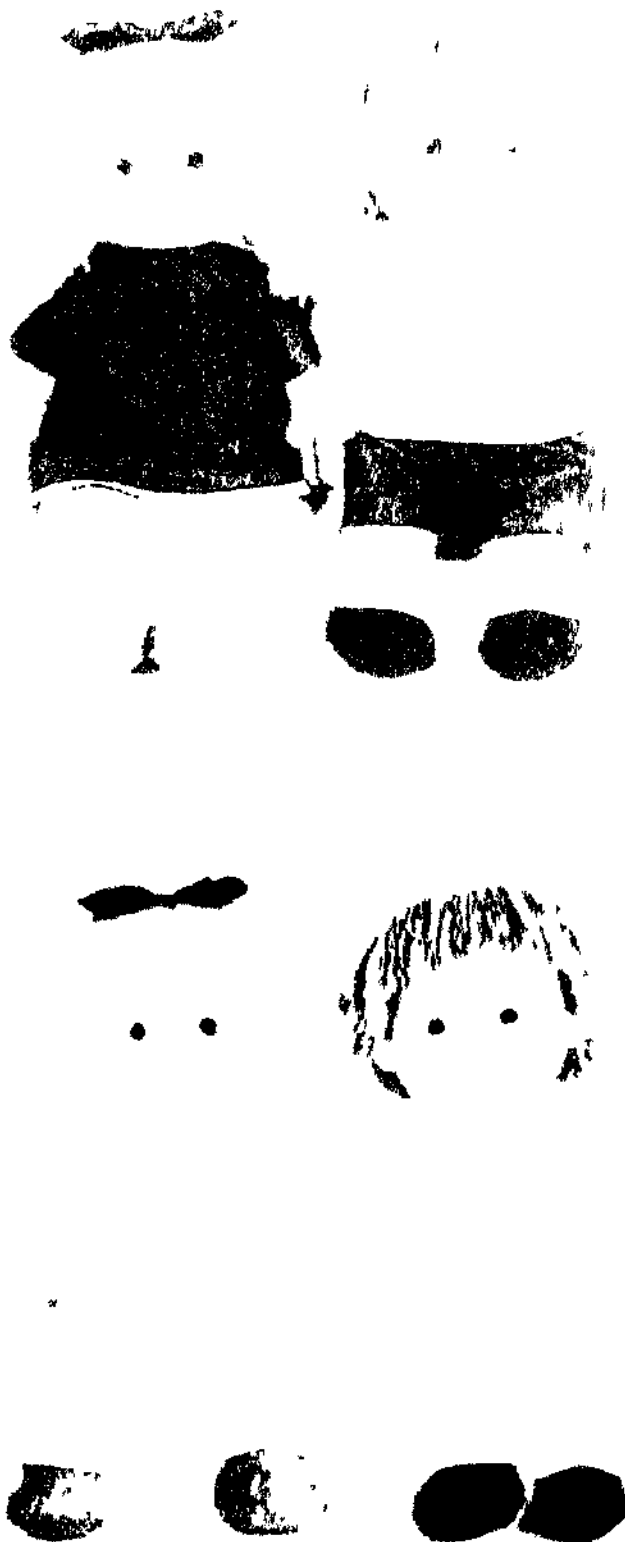
Příloha č. 3

Výslechová místnost pro dětské oběti

Příloha č. 4

Demonstrační loutky Jája a Pája

ČÁST VII.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. MONOGRAFIE

Císařová, D., Fenyk, J. a kol. Trestní právo procesní. 3. aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Linde, 2004

Čírtková, L. Forenzní psychologie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004

Čírtková, L. Policejní psychologie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006

Čírtková, L., Vitoušová, P. a kol. Pomoc obětem (a svědkům) trestných činů. Praha: Grada Publishing, 2007

Gillernová, I., Boukalová, H. Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie. Praha: Karolinum, 2006

Heřmánek, J. a kol. Kriminalistika. Kriminalistická taktika. Praha: Správa vědy a školství MV ČSSR, 1974

Chmelík, J. a kol. Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita. Praha: Portál, 2003

Kaiser, G. Kriminologie. 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1994

Konrád, Z. a kol. Metodika vyšetřování jednotlivých druhů trestných činů. 2. vyd. Praha: Policejní Akademie České Republiky, 1996

Kuchta, J., Válková, H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2005

Lagerbäck, B. Oběti zločinu a jejich reakce. Praha: Bílý kruh bezpečí, 1995

Matiášek, J., Soukup, J., Bárta, B. Psychologie a výslechová praxe. Praha: Orbis, 1968

Musil, J., Konrád, Z., Suchánek, J. Kriminalistika. 2. vyd. Praha: C.H. Beck, 2004

Musil, J. a kol. Úvod do kriminalistiky. 3. vyd. Praha: Policejní Akademie České Republiky, 1999

Novotný, O., Zapletal, J. a kol. Kriminologie. 2. vyd. Praha: ASPI, 2004

Novotný, O., Zapletal, J. a kol. Základy kriminologie. Praha: Karolinum, 1996

Osmančík, O., Rozum, J. K problematice obětí zločinu. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1993

Pješčak, J. a kol. Kriminalistika, Praha: Naše Vojsko, 1982

Protivinský, M., Musil, J., Prerad, V. Taktika výslechu v přípravném řízení trestním. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987

Protivinsky, M., Prerad, V. Taktika výslechu obviněného a svědka v přípravném řízení. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978

Rybář, M. Základy kriminalistiky. 1. vyd. Dobrá Voďa u Pelhřimova: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2001

Spurný, J. Psychologie výslechu. Praha: Portál, s.r.o., 2003

Schwind, H. D. Kriminologie: eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen. 10. Aufl. Heidelberg: Kriminalistik-Verl., 2000

Válková, J. Výzkum obětí trestného činu v České Republice. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1997

Weiss, P. Sexuální zneužívání – pachatelé a oběti. Praha: Grada Publishing, 2000

Zapletal, J. Kriminologie. Díl I. Obecná část. 3. upravené vyd. Praha: PA ČR, 2004

2. STATĚ ZE SBORNÍKŮ

Koubová, E. Význam obětí pro vyšetřování trestného činu a prevenci kriminality. In K problematice obětí trestných činů: Sborník příspěvků ze semináře konaného v Praze dne 15. března 1995 s mezinárodní účastí. Praha: Bílý kruh bezpečí, 1995, s. 50-53

Musil, J. Oběť v roli svědka (riziko sekundární viktimizace). In K problematice obětí trestných činů: Sborník příspěvků ze semináře konaného v Praze dne 15. března 1995 s mezinárodní účastí. Praha: Bílý kruh bezpečí, 1995, s. 43-50

Vernerová, E. Některé viktimologické aspekty vyšetřování trestného činu znásilnění. In Příspěvky ke kriminalistice: Mezinárodní sborník prací kriminalistů Humboldtovy univerzity v Berlíně a Univerzity Karlovy v Praze. Praha: Karolinum, 1990, s. 145-153

3. ODBORNÉ ČLÁNKY

Crha, I., Matoušek, V. Od gamblerství k vraždě. Kriminalistický sborník, 2003, č. 5, s. 28-33

Čírtková, L. Role oběti ve vyšetřování násilných trestných činů. Kriminalistický sborník, 2001, č. 4, s. 34-39

Čírtková, L. Oběti znásilnění. Kriminalistika, 2002, č. 3

Hradecký, M. Fingované znásilnění nezletilé dívky. Kriminalistický sborník, 2004, č.1, s. 22-24

Jelínek, J. Poškozený a náhrada škody po novele trestního řádu 2001. Kriminalistika, 2002, č. 1

Jelínek, J. Postavení poškozeného v trestním řízení – možnosti zdokonalení právní úpravy nejsou vyčerpány. Kriminalistika, 2003, č. 2

Procházka, K., Kolářová, A. Fantom Jižního Města. Kriminalistický sborník, 2005, č.1, s. 25-30

Protivinský, M. Rekognice po velké novele trestního řádu. Kriminalistika, 2005, č. 2

Šulc, V. Babičkář. Kriminalistický sborník. 2006, č.3, s. 61-63

Vernerová, E. Vybrané viktimologické problémy. Československá kriminalistika, 1985, č. 4, s. 300-312

Weiss, P. Sexuální agrese – oběti a pachatelé. Kriminalistika, 2001, č. 1

4. PRÁVNÍ PŘEDPISY

Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon

Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád)

Zákon č. 209/1997 Sb., o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti a o změně a doplnění některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů

5. INTERNETOVÉ PRAMENY

www.bkb.cz

www.mvcr.cz

www.novinky.cz

www.viajuris.cz